МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ НА ОСНОВІ ПОЕЗІЇ БОРИСА ОЛІЙНИКА

Магістерська робота
зі спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
студента 61-2У групи
Навчально-наукового інституту
філології та історії
Загороднього Ігоря Михайловича

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук,
доцент **Лучкіна-Загородня Любов Василівна**

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП ……..... 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ …… 9

1.1. Проблема вивчення простого ускладненого речення в лінгвістичній науці…….……..…. 9

1.2. Психолого-педагогічні особливості роботи з поетичним тестом на уроках української мови…… 23

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ…….. 34

2.1. Аналіз програм, підручників з теми дослідження……..… 34

2.2. Аналіз рівня сформованості знань і вмінь з вивчення простого ускладненого речення в школі…… 44

2.3. Методичні рекомендації щодо вивчення простого ускладненого речення на основі поезії Б. Олійника у 8-му класі…….. 61

ВИСНОВКИ 80

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 85

ДОДАТКИ…….…… 94

ВСТУП

У законі України «Про освіту», Державному стандарті базової і повної загальної освіти відображено ті зміни, які відбулися за останні десятиліття в освіті, де посилено практичний аспект навчання мови в основній школі, визначено вимоги до формування ключових та предметних компетенцій учнів, окреслено орієнтири в досягненні результатів навчання шляхом спрямування їх на предметні компетентності учнів. З огляду на це виникає необхідність удосконалення методики навчання синтаксису на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти.

Значущість синтаксису в розвитку мовлення здобувачів освіти є безперечною. Думка формується та виявляється в реченні, тому навички користування усною та писемною мовою активно формуються та розвиваються в процесі оволодіння граматикою української мови.

Проблемі дослідження синтаксису в різних аспектах (логічному, семантичному, комунікативному) присвячені праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених О. Потебні, І. Білодіда, Л. Булаховського, Ф. Буслаєва, М.Русанівського, О. Жовтобрюха, О. Пєшковського, С. Єрмоленко, В.Бабайцевої, О. Бондарка, Л. Кадомцевої, М. Плющ, П. Дудика, О.Селіванової, В. Сидоренко, Ю. Жлуктенко, В. Кононенко, Г. Городенської, Н. Іваницької, А. Загнітка, С. Омельчука та ін.

У методиці навчання української мови в школі неодноразово порушувалося питання про розроблення методів і прийомів навчання синтаксису української мови (О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Горошкіна, Н.Дика, Т. Донченко, С. Караман, О. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, С.Омельчук, М. Пентилюк, К. Плиско, М. Пентилюк, та ін.). Проте ці дослідження не відповідають нагальному завданню шкільної практики – формуванню відповідно до сучасних запитів Нової української школи комунікативної компетентності, під якою розуміють знання, вміння та навички, необхідні для розпізнавання чужих і породження своїх програм

мовленнєвої поведінки відповідно до цілей та ситуації спілкування, оволодіння різноманітними ресурсами мови, вмінням правильно та комунікативно виправдано використовувати їх у різних формах, видах, ситуаціях мови. Можна зауважити, що в останні роки дещо по-новому трактується поняття «володіти мовою», яке пов'язане не лише з рівнями сформованої комунікативної компетентності, а й з багатьма потребами учнів як об'єктивними, так і суб'єктивними. До останніх належать: потреба оволодіння «культурною грамотністю», формування «культурно-мовленнєвого смаку» та чуття мови тощо.

Проблема вивчення компонентів мовної системи досліджується нами щодо одного з розділів синтаксису сучасної української мови – «Просте ускладнене речення», вибір якого зумовлений тим, що воно є одним із різновидів простого речення, яке, маючи просту структуру на поверхневому рівні, має складну предикативну природу, здатність виражати приховані мовні та мисленнєві одиниці в структурах, створюючи конструкцію ускладненого типу. У дослідженні враховувалася також важливість розділу для вивчення наступних тем, багатство стилістичних відтінків у значеннях простих ускладнених речень, що має широкі можливості для збагачення мовлення учнів та розвитку їхнього мислення.

Одним із найголовніших завдань лінгвістики є системний аналіз синтаксичної будови сучасної української мови. Зокрема, дуже важливим є відкрите питання про межі простого та складного речення. Саме тому значний інтерес викликають прості ускладнені конструкції. Ускладнення є мовною універсалією, тобто ускладнені речення характерні для всіх мов світу.

Серед учених немає єдиної думки щодо проблеми ускладнення простого речення. Деякі дослідники навіть не схильні виділяти ці одиниці як різновиди простих речень. І все тому, що ускладнена проста конструкція щодо насиченості інформативним змістом, за складністю семантико-синтаксичних відношень не поступається складному реченню. З найбільш цілісних концепцій статусу простого ускладненого речення як одиниці синтаксису

можна виокремити наукові розвідки учених-синтаксистів І. Ющука, Н.Іваницької, М. Плющ, Р. Христіанінової, К. Шульжука та ін.

У сучасних дослідженнях зі слов'янського мовознавства поняття «ускладнене речення» використовується як термін щодо таких речень, у складі яких є однорідні, уточнювальні, відокремлені члени речення, вставні компоненти і навіть цілі вставлені речення (Л. Іванова, О. Блик). Проте за своїм граматичним статусом такі речення класифікуються або як підвид простих (Г. Золотова, Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко), або як особливий структурний тип речення, що має проміжне положення між простим і складним та поєднує ознаки монопредикативної та поліпредикативної структури. Багато дослідників висловлюють думку, що будь-яке речення має складну природу, і зазначають, що ускладнене речення як самостійна категорія синтаксису за своїми функціям і значенням зближується з іншими типами речень, і хоча кожна з них характеризується самостійністю, з-поміж них простежується взаємопов'язаність і взаємообумовленість.

Ускладнена синтаксична конструкція складається з провідного, матричного речення, та додаткового, напівпредикативного, що представляє додатковий елемент і визначає зміст основного висловлювання.

Проте в шкільній практиці використання поетичного тексту як засобу навчання простого ускладненого речення на уроках української мови розглянуто недостатньо та потребує ґрунтовного дослідження, що і зумовило вибір теми магістерської роботи «**Вивчення простого ускладненого речення на основі поезії Бориса Олійника».**

Мета дослідження – розробити методичну систему вивчення простого ускладненого речення на основі поезії Бориса Олійника.

Об'єктом магістерської роботи є процес навчання синтаксису української мови у 8-х класах.

Предмет дослідження – форми, методи, прийоми, засоби вивчення простого ускладненого речення на основі поезії Бориса Олійника.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання**:

1) на підставі аналізу лінгвістичних джерел розкрити сутність і зміст поняття «просте ускладнене речення»;
2) з'ясувати й узагальнити психолого-педагогічні особливості роботи з поетичним тестом на уроках української мови;
3) здійснити аналіз програм, підручників з теми дослідження;
4) з'ясувати сучасний рівень сформованості знань і вмінь із вивчення простого ускладненого речення в школі;
5) розробити методичні рекомендації щодо вивчення простого ускладненого речення на основі поезії Б. Олійника у 8-му класі.

Методи дослідження визначаються поставленими в магістерській роботі завданнями. Застосовувалися насамперед *синхронно-описовий та функціонально-семантичний методи* для диференційованого вивчення та презентації синтаксичної структури основних типів ускладнених речень. Аналіз речень здійснювався в діахронно-синхронічному плані з елементами *спостереження та логічного аналізу*, використовувався також метод *компонентного аналізу* з метою встановлення шляхів формування та розвитку певних граматичних форм, що беруть участь в організації ускладненого речення. В окремих випадках ми використовували *порівняльний метод* дослідження: факти та явища української мови порівнювалися та зіставлялися з явищами інших мов. Це було зумовлено тим, що, не враховуючи прогресивні позиції загального мовознавства взагалі, дослідження тієї чи іншої проблеми не може бути плідним і методологічно виправданим. Також були використані *методи емпіричного дослідження* (спостереження, вивчення та аналіз чинних програм, шкільних підручників), продуктів навчальної діяльності здобувачів освіти.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що доведено доцільність використання поетичного тексту як найвищого зразка національної мови на уроках із синтаксису української мови з учнями; розроблено систему вивчення простого ускладненого речення в практичному шкільному курсі української мови з метою розвитку навичок використання різних структурних

типів у мовленні школярів.

Теоретичну значущість дослідження становлять:

лінгвометодична інтерпретація таких зазначених лінгвістами та літературознавцями особливостей поетичного тексту, як закон віршового ряду, тенденція до концентрації ознак, заповнення композиційного простору вірша різними типами речень, орієнтація на суб'єкта, контекстуальна багатозначність;

обґрунтування ролі поетичного тексту в навчанні граматичної будови мови, формуванні комунікативної компетентності та становленні мовної особистості учня.

Практичне значення дослідження визначається тим, що розроблено систему вправ з вивчення простого ускладненого речення на основі поетичного тексту. Запропонований методичний супровід процесу вивчення простого ускладненого речення на уроках української мови може бути використаний учителями-словесниками, які працюють у 8-11 класах різних типів освітніх установ, а також на курсах підвищення кваліфікації педагогів.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки магістерської роботи обговорювалися на V Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (16 лютого 2023 року, Глухівський НПУ ім. О.Довженка); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Початкова освіта в парадигмі Нової української школи: виклики часу» (27 квітня 2023 року, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка); XIV Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм» (21 квітня 2023, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «*Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики*» (11 травня 2023 р., Уманський державний педагогічний університет імені Павла

Тичини); Звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» (23-24 травня 2023 р., Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка»).

За результатами конференцій надруковано тези:

1. Загородній І.М., Білоус С.Р. *Використання синтаксичних одиниць у публіцистичному стилі/* Збірник матеріалів XII Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання - 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м.Глухів, 7-8 грудня 2022 року). 2022. С. 282 - 284.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (98 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 106 сторінок, із них 84 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

1.2. Проблема вивчення простого ускладненого речення в лінгвістичній науці

Питання, що стосуються граматичної сутності речення, залишаються важливими та актуальними. Незважаючи на те, що існує значна кількість лінгвістичної літератури, що присвячена аналізу проблем ускладненого речення, серед лінгвістів і досі немає єдиного погляду на цю проблему. Традиційні синтаксичні дослідження найчастіше описують різні типи ускладнень, але не визначають загального поняття ускладненого речення.

Ускладнені речення охоплюють такі конструкції, що містять відносно незалежні структури: відокремлені члени речення, однорідні члени речення, уточнюючі члени речення, вставні та вставлені слова й компоненти, звертання [10; 30; 35].

Саме поняття ускладнення має тривалу **наукову традицію вивчення**. У період становлення теорії ускладнення воно вивчалося в іншому, ніж сьогодні, аспекті серед синтаксичних явищ. Наприклад, учені-мовознавці М. Греч, О.Востоков синтаксичну категорію, що вивчається, розглядали як скорочені підрядні речення. Проте вчення про скорочені підрядні речення у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві набуло гострої критики. Приміром, О. Пєшковський у своїй роботі всі ті звороти, які визнавалися раніше як скорочені підрядні, відносив до відокремлених другорядних членів. Його погляди з цього питання міцно закріпилися в українській та зарубіжній синтаксичній науці.

О. Потебня також заперечував скорочені підрядні речення та кваліфікував їх як визначальний член у межах синтаксису простого речення [79, с. 122].

Уперше відомості про ускладнене речення подано в наукових працях другої половини XIX століття. Наприклад, М. Осадца речення, у складі яких є однорідні члени речення, називає стягненими [66].

Цей термін з'являється в граматиках початку XX століття, у яких учені-мовознавці досліджували різноманітні ускладнювальні компоненти. Приміром, І. Нечуй-Левицький констатує, що речення може ускладнюватися звертаннями, відокремленими прикладками з функцією пояснення; вставними словами [62, с.6-28]. У працях О. Курило серед ускладнювальних компонентів речення виокремлено такі: зовні слова (звертання); рівнорядні частини речення (однорідні члени речення); вставні речення [39, с.14-32].

У граматиці М. Левицький здійснив аналіз відокремленої прикладки, слів поклику, вставних компонентів, злитих речень. Він уперше вживає термін «речення зложені», які розуміє як додаткові синтаксичні структури, що можуть поширювати думку й доповнювати просте речення [50, с.170].

Водночас у синтаксичних дослідженнях особлива увага приділялася вивченню не внутрішньої структури речення, а зовнішньої. У межах синтаксичних досліджень того періоду структурно-семантична ускладненість речення насамперед пов'язувалася з уведенням до структури речення особливих конструкцій, таких як відокремлені звороти, однорідні члени, звертання, вставні слова, порівняльні конструкції тощо. Формально-синтаксична ускладненість простого речення пов'язувалася з особливим типом синтаксичних відношень, до якого належали компоненти предикативної одиниці.

Значний внесок у дослідження простого ускладненого речення здійснив О. Синявський. Він ґрунтовно розробив теорію відокремлених членів речення. На думку вченого, відокремлені члени речення є звичайними другорядними членами речення, які ніби відірвані від речення як щодо свого значення, так і вимови» [82, с.292]. Науковець визначає основні критерії розмежування прикладки та відокремлених членів речення й пояснює, що прикладка завжди

залежить від узгодженого іменника, а відокремлені члени є другорядними членами речення.

В українському мовознавстві дефініція «ускладнене речення» уперше була запропонована в Словнику лінгвістичних термінів, авторами якого є Є. Кротевич та Н. Роздевич: «речення, до якого входять відокремлені і приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, вигукові й вокативні утворення» [36, с. 201].

О. Мельничук у науковій розвідці «Розвиток структури слов'янського речення» подає опис історії виникнення ускладнених конструкцій. На думку науковця, ускладнені речення є результатом зміни синтаксичної функції віддієслівних іменних форм, а саме дієприкметників, інфінітивів, супінів, які сформувалися в індоєвропейській прамові як віддієслівні прикметники й іменники [54, с.164]. Причиною таких трансформацій стала необхідність виражати складні думки та уточнювати їх зміст в одному реченні. О.Мельничук визначає статус ускладнених конструкцій, зауважуючи, що з точки зору синтаксичної структури ускладнені речення належать до загального типу простого речення, хоча за формальними й функціональними ознаками наближаються до складних речень [54, с.165].

У другій половині XX ст. простежуємо розвиток теорії простого ускладненого речення. У 80–90-х. рр. у підручниках, монографічних виданнях з'являється розділ «Просте ускладнене речення», у якому характеризуються конструкції з однорідними членами, відокремленими другорядними членами, вставними й вставленими словами, словосполученнями й реченнями, звертаннями [3; 15].

Відомий український граматист О. Вихованець у своєму виданні «Граматика української мови. Синтаксис» детально здійснює аналіз простого та складного речення, а в межах синтаксису простого речення ним розглядається перехідний конструктивний тип, ускладнене речення, що відрізняються як за своєю структурою, так і змістом від інших типів. Він виділяє прості речення: 1) із прислівними другорядними членами, не

зумовленими валентністю предиката, 2) із детермінантними членами, що стосуються підметово-присудкової основи двоскладного речення загалом або граматичного центру односкладних речень, 3) із відокремленими членами речення (або напівпредикативними конструкціями), 4) із однорідними членами речення, 5) із компонентами, що перебувають у подвійному синтаксичному зв'язку, 6) із звертанням, що не перебуває в позиції підмета, 7)із вставними словами або конструкціями, 8) із опосередкованими другорядними членами речення [12].

У лінгвістичній науці початку XXI століття продовжується дослідження простих ускладнених синтаксичних одиниць, з'ясовуються дискусійні проблеми, уточнюється обсяг та зміст цього поняття (А. Загнітко, К. Шульжук, А. Мойсієнко).

Досліджуючи структуру ускладнених речень, К. Шульжук робить висновок, що такі конструкції заслуговують на спеціальне вивчення з подальшою систематизацією та класифікацією їх як самостійної категорії [98]. Науковець у формально-синтаксичному аспекті прості ускладнені речення визначає як «синтаксичні конструкції, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання» [98, с.150]. А в семантико-синтаксичному аспекті «ускладненими є такі речення, у яких наявні синтаксеми невалентного характеру, що не зумовлюються семантико-синтаксичною валентністю предиката. З огляду на це ускладнення охоплює значно ширше коло конструкцій [98, с.150].

В українській мові ускладнене речення було вивчено П. Дудик, Л.Прокопчук [23]. Вони розглядають відокремлені члени, вставні слова, однорідні члени, звертання як елементи структурно-семантичного ускладнення речення та вважають ускладнену конструкцію особливим типом речень у межах синтаксису простого речення [23, с.190].

Дослідження структури та семантики ускладнених речень знайшли відображення в науковій розвідці Р. Козак, де зазначено, що ускладнена конструкція є «системою одиниць, утворених на основі простого речення:

1) як результат злиття двох і більше речень; 2) за допомогою додатково поданих об'єктних і суб'єктних смислів чи елементів інших пропозицій, які не набули предикативного оформлення; 3) шляхом уведення додаткової пропозиції, яка не включена до позиційної і синтагматичної структури речення» [35, с.118-122].

Відомий синтаксист А. Загнітко, описуючи ускладнення як граматичне явище, що характеризується формально-синтаксичним виявом, трактує ускладнені конструкції як такі речення, у структурі яких є певні типи синтаксичних відношень – додаткова предикативність і внутрішньорядні відношення [[30, с. 543]. Ускладнені конструкції, на думку А..Загнітка, - це такі семантико-синтаксичні моделі, до яких належать відокремлені члени (напівпредикативні конструкції); однорідні члени; звертання, що не перебувають у позиції; вставні і вставлені слова або конструкції; опосередковані другорядні члени [30, с. 543].

Автори підручника з сучасної української мови [7] розглядають ускладнене речення як окрему, самостійну категорію синтаксису і відносять до нього речення з однорідними членами, відокремленими членами, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями. Усі ці традиційно виділені конструкції характеризуються різноманітністю структурних та семантичних властивостей.

Під терміном «ускладнення речення» розуміємо синтаксичну одиницю з одним предикативним центром, якій притаманні синтаксичні й семантичні зв'язки та відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між членами простого неускладненого речення. Термін «ускладнення» справді обіймає багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення лиш із погляду виходу речення за межі ядерної структури.

Ускладнене речення не є самостійною синтаксичною одиницею. За структурою воно є простим реченням, що протиставляється складному як одиниця монопредикативна одиниці поліпредикативній.

Ускладнене речення за низкою ознак тією чи іншою мірою зближується зі складною конструкцією. Багато типів ускладнених структур характеризуються додатковою предикативністю, що є певним способом її синтаксичного оформлення. Проте ускладнене речення будь-якої структури має одне предикативне ядро і цим відрізняється від складного речення.

Єдиного визначення ускладненого речення в синтаксичній теорії не вироблено, існує лише традиційне вживання відповідного терміна: до ускладнених речень зазвичай відносять речення з однорідними членами, з відокремленими зворотами, звертанням і навіть зі вставними словами. Водночас багато авторів у процесі опису відповідних семантичних явищ поняттям «ускладнене речення» взагалі не використовують. Відмова від загального визначення пояснюється різнохарактерністю тих синтаксичних явищ, які розуміються під поняття «ускладнення». Щоб користуватися цим терміном, потрібно знайти і теоретично визначити ту основу, спираючись на яку можна протиставити будь-яке ускладнене речення неускладненому.

Ускладнення пов’язують насамперед із напівпредикативністю – особливим синтаксичним значенням, близьким до предикативного. Це значення знаходять не в всіх, але в багатьох відокремлених зворотах, таких як дієприкметниковий, відокремлений дієприслівниковий зворот, відокремлений додаток. Але й термін «напівпредикативність» трактується в синтаксисі неоднаково. Напівпредикативність відокремленого прикметника не ідентична напівпредикативності дієприслівникового звороту, постійною властивістю якого є зв’язок з іншим дієсловом того ж речення. З іншого боку, прихована, явно не виражена предикативність будь-якого відокремленого звороту чи іншої частини речення, що не збігається з напівпредикативністю, також слугує засобом ускладнення речення. Це створює необхідність у загальному найменуванні для всіх виявів того значення, яке не є справжньою предикативністю, але має деякі її ознаки, визначені в тих чи інших синтаксичних показниках.

Останнім часом у зв’язку з розвитком *семантичного синтаксису*, що

досліджує зміст речення як явища складного, багатоаспектного, інтерес до проблем ускладненого простого речення посилився (І.Вихованець, К.Шульжук). Вивчення поліпропозитивного простого речення зумовило цілу низку концепцій та понять: конденсація, згортання, компресія, взаємодія моделей, предикативні лінії, компресія предикативних одиниць тощо.

Отже, в українській синтаксичній науці проблеми, пов'язані з вивченням ускладненого речення, мають свою наукову традицію. Вони досліджувалися з різних точок зору як з формально-синтаксичної, так і структурно-семантичної, розглядалися як частина простого речення та як абсолютно самостійна синтаксична категорія. У лінгвістичній літературі ускладнені речення розглядаються по-різному: 1) як прості, 2) як складні, 3) як особлива категорія (ускладнене речення); 4) як перехідне явище від простого до складного.

Насамперед спробуємо **зіставити прості ускладнені речення з простою чи складною синтаксичною конструкцією**. З одного боку, ускладнені речення є досить складними утвореннями, структурно багатими й семантично нічим не поступаються поліпредикативним структурам. З іншого боку, незважаючи на свою структурну та семантичну складність, ускладнені речення є конструкціями з одним предикативним центром, а ускладнення відбувається в межах простого монопредикативного речення. Отже, питання про відношення цього явища до синтаксичних одиниць є однозначно вирішеним. Оскільки граматична багатопредикативність, яка є основною ознакою, що відрізняє складні речення від простих, в ускладнених реченнях відсутня, то таке речення не є складним, а насамперед простим реченням [12; 15; 28].

Ускладнення простого речення – це синтаксичне та граматичне явище, що має свої риси. Деякі синтаксисти виділяють такі ознаки, що відрізняють ускладнені речення від неускладнених [12; 14; 30]. У неускладнених реченнях є синтаксичні позиції, що виражені лише словоформами. Це компоненти предикативного ядра, прислівникові поширювачі, які входять у речення як

компоненти словосполучення, та детермінанти, які поширюють речення в цілому і виражають різні зв'язки з лексичною формою.

Ускладнені речення мають особливі синтаксичні позиції. Поширювачі вводяться безпосередньо в речення, а не через словосполучення, чия позиція може дублюватися, тобто речення містить два та більше підметів, додатків та інших членів.

Синтаксичні зв’язки між ускладненими і неускладненими реченнями відрізняються. У неускладнених реченнях існують два типи синтаксичних відношень: предикативні (суб'єктно-предикативні) та субординативні (відношення прислівного поширювача до головного слова, детермінанта – до речення).

В ускладненому реченні також виявляються синтаксичні відношення інших типів: координаційні, напівпредикативні, пояснювальні та ін. Різниця між неускладненим та ускладненим реченнями простежується також у різних синтаксичних зв’язках. В неускладненому реченні наявні зв’язки двох видів – предикативний і прислівний підрядний (узгодження, керування, прилягання). Окрім зазначених зв’язків, в ускладненому реченні обов’язковими є зв’язки інших видів: сурядний, пояснювальний; двоспрямований зв’язок, що оформлений власне синтаксичними показниками.

Однією з ознак, що вирізняє ускладнене речення від неускладненого, – це формальні показники, що оформлені як синтаксичні зв’язки. В неускладненій конструкції є лише морфолого-синтаксичні показники (словоформи та непохідні прийменники). В ускладненій структурі є морфолого-синтаксичні та власне синтаксичні показники. До останніх належать сполучники (сурядні та підрядні), похідні прийменники «сполучникового» типу (з обставинними значеннями типу «незважаючи на», «всупереч», із порівняльно-видільними значеннями, наприклад «крім», «замість»), різні аналоги сполучників – частки, модальні слова, порядок слів та інтонація.

Роль порядку слів та інтонації особливо є значущою за умови відсутності інших формальних показників. Наприклад: *Наприкінці травня приїхав художник Іванов. Наприкінці травня приїхав Іванов, художник*. Перше речення – неускладнене, друге – ускладнене. Засобами ускладнення є порядок слів та інтонація, які оформляють напівпредикативне відношення компонента «художник» (порівняймо: *Іванов, який був художником*).

Формально-синтаксичне ускладнення характеризується наявністю в реченні компонента, який містить не лише додаткову інформацію, а й структурно займає додаткову синтаксичну позицію, яка не реалізує валентність основних членів речення, а також не має самостійної предикації. Як вважають деякі дослідники, в українській мові цьому визначенню формально-синтаксичного ускладнення відповідають вставні слова, словосполучення та речення; вставлені конструкції; видільно-обмежувальні звороти; відокремлені прикметникові та ад'єктивні звороти; відокремлені неузгоджені означення, дієприкметники; додатки; порівняльні звороти; пояснювальні та уточнювальні конструкції; однорідні головні члени речення; конструкції з ускладнювадбним інфінітивом, звертання та комунікативи [2; 3; 5]. Наприклад, сьогодні залишається актуальною проблема звертань та вставних елементів як конструкцій, що ускладнюють просте речення. Вимагає подальшого вивчення питання об'єднання цих елементів у межах одного розряду, оскільки вони є супутніми висловлюваннями, що мають безпосереднє відношення до того, про що йдеться в основному реченні [2; 4; 9; 10].

Аналіз звертань та вставних елементів тісно пов'язаний із проблемою простого та складного речень, проблемою обов'язковості та факультативності мовних елементів, а також експресивно-емоційної функції мови.

Під час розгляду цих елементів необхідно враховувати два плани: 1)план основного висловлювання; 2) план елементів, які супроводжують це висловлювання. План супутніх елементів представлений одиницями різних рівнів мови: від слова до речення; крім того це елементи різного лінгвістичного статусу: вставні та вставлені конструкції, вигуки, звертання. Їх

об’єднує, передусім, змістовний момент, оскільки вони як супутні основному висловлюванню, але взаємодіють із його змістом і вносять у нього різні стилістичні відтінки. Отже, об’єднання цих елементів в один функціонально-семантичний розряд можливе на основі не категоріальних ознак, а на основі семантичних, а також експресивно-стилістичних особливостей.

Виділення ускладненої конструкції із загального ряду простих та застосування цього терміна до певного кола фактів має своєю підставою практичну діяльність мовців. У мовленнєвій практиці встановлюються певні функціональні відповідності, що пов’язують різні види ускладнення між собою – з одного боку, та зі складним реченням – з іншого боку. Те, що у складному реченні – поліпредикативній структурі – подано в розгорнутому вигляді, а в ускладненому реченні – монопредикативній структурі – хіба що згорнуто, стисло. Семантичні відповідності, а часто й можливість взаємної трансформації пов’язують зі складним реченням як речення з відокремленими зворотами, і реченнями з однорідними членами. Є ускладнені конструкції, настільки близькі до складного речення, що стан у синтаксичній системі визначається як проміжний.

Отже, якщо просте речення становить монопредикативну та монопропозитивну конструкцію, а складне – систему поліпредикативних, поліпропозитивних одиниць з обов’язковою наявністю логічної пропозиції, то ускладнене речення – систему одиниць, організованих на базі простого речення: 1) як результат злиття двох і більше речень; 2) за допомогою додатково представлених об’єктних і суб’єктних смислів або елементів інших речень, які не отримали предикативного оформлення; 3) шляхом введення додаткового речення, яке не внесено до позиційної та синтагматичної структури.

У зв’язку з проблемою класифікації ускладненого речення вважаємо за доцільне на першому рівні поділу представити два види ускладнення за їхньою граматичною позицією та функціональним характером: І ускладнення,

пов’язане з конструктивною базою речення, та ІІ ускладнення, не пов’язане з конструктивною базою речення.

Перший вид ускладнення (І) представлений двома типами, які мають принципово різні позиції речення й відповідно по-різному співвідносяться з його конструктивною базою:

1) Однорідні члени кількісно ускладнюють конструктивну базу речення.

2) Відокремлені члени якісно ускладнюють або конструктивну базу речення, встановлюючи зв’язок із предикативним відношенням, або його актуальне членування, виступаючи ремами другого рівня членування речення.

З групи ускладнених конструкцій виділяються речення з **однорідними членами,** які розглядаються як наслідок розширення члена речення, тобто позицію одного члена речення займає складений ряд словоформ – однорідні члени. Вони виконують однакову синтаксичну функцію і відносяться до одного і того ж члена речення або до основи речення в цілому. Таким чином, процес розширення члена речення є результатом злиття позицій.

Ускладнення речення може бути пов’язане зі смисловим ритміко-інтонаційним виділенням другорядних членів, які мають додаткову функцію, поєднують кілька значень та сприймаються як додаткові повідомлення. Такі члени речення називаються **відокремленими**. Значення додаткової предикативності може бути укладено в відокремленому інфінітивному члені, що стоїть поза основною предикацією і віднесений до іменника як суб’єкта дії. Від напівпредикативності це значення відрізняється насамперед тим, що воно зумовлено, задано дієслівною приналежністю слова, що вказує на активну ознаку суб’єкта, і, отже, воно не є синтаксичним [11].

Другий вид ускладнення (ІІ) не пов’язаний із зміною конструктивної бази речення – це допоміжні синтаксичні конструкції. За характером зовнішньої щодо конструктивної бази речення позиції та функції вони теж представлені двома групами:

1) Вставні, вигукові та вставлені компоненти, що виконують релятивну функцію щодо речення.

2) Звертання, стверджувальні та заперечні препозитивні щодо речення компоненти, що презентують певні позиції його конструктивного складу.

Ускладнювальний компонент у складі висловлювання може мати характер **вставного компонента чи звертання**, коментувальний характер яких зумовлюється відсутністю чи розривом формально виражених синтаксичних зв'язків їхнього мовного складу зі структурою речення основної одиниці інформації у висловлюванні.

Вставні слова (конструкції) самостійно не створюють ускладненого речення (вона відноситься до рівня висловлювання), але сприяють ускладненню або посилюють, підкреслюють його. Якщо вставний компонент має непредикативну форму, то він є складником простого речення, смислова функція якого завжди носить додатковий характер. А предикативна конструкція, що вводиться в речення, наголошує на перехідному його характері, відносячи його до проблематики складного речення. Отже, вставні слова виводять ускладнювальний компонент за межі речення та вказують на особливий характер відношень між його членами – коментувальний, модально-оцінний, пояснювальний, причинний та довідковий. Незв'язаність вставного слова з іншими компонентами речення та ізоляція від інших є основною ознакою у формуванні моделі речення, ускладненого предикативною вставкою.

Деякі синтаксисти зазначають, що вважати вставні слова одним із видів ускладнення немає достатніх підстав. Вони функціонують як в ускладненому, так і в неускладненому простому реченні (*Мабуть, завтра буде злива*), усвідомлюючи його особливий синтаксичний план. Звичайно, вставні слова вносять у речення додаткові смисли, але вони іншого порядку, ніж ті значення, що створюються ускладнювальними членами речення. Такі слова не можна внести до низки ускладнювальних компонентів хоча б тому, що вони не є членами речення. Вони виконують організуючу функцію, визначаючи позицію суб'єкта, який говорить. В ускладненому реченні вони одночасно

відіграють важливу роль, беручи участь у вираженні відношень між частинами речення, і об’єднуються з його службовими елементами.

Релятивні компоненти: вставні, вигукові й вставлені – виражають відповідно додаткову інтелектуальну, емоційну або спонтанну смислову інформацію мовця щодо вже сформованого висловлювання. Саме тому вони мають ізольовану позицію у межах конструктивної бази речення. Варто зазначити, що ці додаткові синтаксичні конструкції об’єднує те, що не можна вважати єдиними виразниками зазначених функцій.

Так, інтелектуально-вольове та емоційне ставлення мовця до того, про що він повідомляє, здатне виражатися не тільки вставними та вставленими компонентами. Порівняйте речення з їхніми можливими трансформаціями: *Він там господар, це зрозуміло – Він, зрозуміло, там господар*. Інтелектуальна оцінка предикативного відношення *він господар* виражена автором складним реченням із відношенням висновку, у трансформі – простим реченням – вона згорнута до вставного компонента.

Отже, вставні, вигукові та вставлені компоненти поєднує відсутність у них граматичного зв’язку з реченням та функція додаткової акцентуації суб’єкта мовлення, що граматично позначає свою позицію вираженням ставлення до вже сформованого висловлювання.

2. Звертання та препозитивні щодо речення стверджувально-заперечні компоненти акцентують позицію мовця іншим способом: вони редуплікують наявні в реченні комунікативні позиції: звертання – позицію співрозмовника, стверджувальні та заперечні компоненти – модальний характер предикативної основи.

Зауважимо, що в традиційному синтаксисі вигук, стверджувально-заперечні компоненти не розглядаються як ускладнені речення, з чим не погоджуються деякі вчені, оскільки їх функціональна близькість з традиційно розглянутими компонентами, що ускладнюють просте речення, є очевидною.

Проведене дослідження чітко показало, що ускладнені речення – це конструкції, де на рівні глибинної будови прихована вторинна структура

предикації, що робить подібні конструкції семантично та структурно близькими до складних речень. Отже, «синтаксичне ускладнення» необхідно детермінувати як пряму залежність між інформаційним навантаженням, що визначається референцією висловлювання до одного або більше елементарних процесів, і наявністю синтаксичних елементів-репрезентаторів додаткового елементарного процесу, тобто додаткової структури предикації, представленої в повному або прихованому вигляді. Така концепція дозволяє адекватно інтерпретувати комунікативний зміст ускладнених речень як синтаксичних побудов особливого типу.

Отже, прості ускладнені речення займають проміжне положення між простими і складними реченнями, наближаючись до простих речень за структурою і до складних речень за смисловим навантаженням. Однією з характеристик простих ускладнених речень є додаткова предикативність (напівпредикативність), яка виражається ускладненими компонентами, такими як однорідні члени речення, відокремлені другорядні члени, вставні та вставлені компоненти, звертання.

1.2. Психолого-педагогічні особливості роботи з поетичним тестом на уроках української мови

Сучасні вчителі-словесники повинні використовувати в навчальному процесі віршований текст, який розглядається як мовленнєвий продукт, що виражає специфічні особливості української мови, що демонструє мовні засоби вираження змісту, характерні для творів словесного мистецтва, що є культурною цінністю, яка втілила духовну спадщину не тільки українського народу, а й світової цивілізації.

Поетичний текст є одним із тих об'єктів дослідження, який допускає можливості різних підходів, різноманітних аспектів вивчення. Проблемі особливостей сприймання поетичних творів присвячені праці Т. Бугайко, Ф.Бугайка, К. Сторчак, В. Неділька, Б. Степанишина, Є. Пасічника, Н.Волошиної, Г. Токмань, А. Ситченко та інших.

Для аналізу різних рівнів психолого-педагогічної роботи з сучасним поетичним текстом з точки зору виявлення специфіки відносин «читачі – письменники» вважаємо за необхідне розглянути мовний і літературознавчий складники цієї роботи, які органічно взаємопов'язані та можуть бути запропоновані як у сукупності, так і окремо один від одного**.**

Мовний і літературознавчий складник під час роботи з поетичним текстом не можуть бути зведені до механічного аналізу методів і розмірів віршування. Поетичний текст демонструє вживання морфемно-синтаксичних і лексико-граматичних конструкцій, що вивчаються, в їх природному оточенні, є зразком монологічного й діалогічного мовлення, слугують основою для побудови самостійних висловлювань. Отже, поетичні тексти формують «мовне чуття», що важко уявити лише за умови використання лише прозових творів, під час аналізу яких «мовний здогад», контекстуальне обрамлення, особливості використання виражальних мовних засобів не відіграють такої значної ролі. Поетичні твори ознайомлюють учнів із природним ідеалом мовної норми, підвищують їх мовленнєву культуру,

роблять мову більш яскравою, образною. Поетичні твори як багате джерело культурологічної інформації розвивають пізнавальну активність учнів, дають змогу розвивати асоціативне мислення.

Поетичні твори стимулюють розумову діяльність, породжуючи безліч порівнянь і зіставлень із власним життєвим досвідом, впливаючи на почуття та емоції, сприяють розвитку творчого потенціалу, формуванню естетичного смаку. На основі читання, аналізу та інтерпретації віршованого тексту найбільш ефективно здійснюється формування мовних навичок і вмінь у таких видах мовленнєвої діяльності, як читання та говоріння.

Для того щоб правильно підійти до питання про психолого-педагогічні особливості роботи з сучасним поетичним текстом, необхідно з'ясувати особливості віршованої мови.

Більшість дослідників, які працюють у галузі теорії та історії літератури, уважають, що звичайне мовлення людей і мова художньої прози – те саме і, внаслідок цього, що проза щодо поезії – явище первинне, попереднє.

Віршована мова майже завжди у вітчизняній теорії мови та літературознавстві мислиться як щось вторинне, складніше за структурою.

Щоб описати виражальну систему сучасного поета, потрібно зрозуміти індивідуальні характеристики його творчості: систему поглядів, можливу перспективу розвитку уявлення про вірш, вплив епохи на створення образів поезії, особливості характеристики ліричного героя тощо. Художній текст є відтворенням автором реальності, відображенням його світогляду та прагнень. У системі авторського задуму виявляються навколишні протиріччя, які впливають на еволюційні процеси творчості письменника, які важко переоцінити.

Методика роботи з будь-яким художнім текстом є складною психолого-педагогічною та лінгводидактичною системою, метою якої є руйнування «дистанції» між художнім твором і читачем через співпереживання тексту, пізнання естетичної цілісності твору словесності, розуміння його змісту, образу автора, механізму створення поетичного шедевра та усвідомлення

креативної функції мови в художньому творі. Літературознавці, лінгвісти та психологи, встановлюючи основні закономірності проникнення в текст, відзначають шляхи від безпосереднього словникового змісту мови до її внутрішнього змісту, до її справжньої, нерозривно пов'язаної з мовленнєвим оформленням семантики. Цей шлях усвідомлення та мовного формулювання безпосередніх, часом недостатньо виразних емоційних вражень, що виникають під час читання сучасного поетичного тексту, вимагає пильного та детального розгляду твору, вдумливого та докладного його аналізу.

В. Неділько вказує на «сугестивність» (від лат. suggestio - навіювання) як на важливу рису, що відрізняє поезію від інших літературних жанрів, а спосіб аналізу поетичних текстів відрізняється від аналізу п'єс та епосу. Поезія має здатність створити в читача відповідний настрій. Завдання вчителя-словесника – створити в класі атмосферу, яка відповідає настрою вірша. Тут важливу роль відіграє все. Перше читання твору, вступне слово, технічні засоби, ілюстрації та різні інші елементи уроку працюють разом, щоб створити атмосферу, гармонійну з твором, що вивчається на уроці [61, с.173].

Організація навчально-практичної діяльності на основі художнього тексту здійснюється з урахуванням використання всіх видів і форм мовної діяльності, враховуючи такі етапи, як читання, сприйняття, аналіз і системно-цілісний синтез, всі види коментування.

Г. Токмань наголошує на тому, що лірика потребує «…емоційного цілісного сприйняття, творчої уяви, розуміння перебігу почуттів і думок ліричного героя, уваги до образного висловлювання та мелодики» [94, с. 236].

Будь-яка робота з поетичним зразком починається з ознайомлення на слух або візуально, з процесу читання. Як вид мовленнєвої діяльності, «читання є процесом перекодування графічно зафіксованого тексту в звукове мовлення, його розуміння (під час читання вголос), чи у смислові одиниці, без звукового оформлення (під час читання подумки).

Б. Степанишин наголошує на тому, що необхідно розпочинати урок з майстерного читання поезії вчителем або підготовленим учнем, але в жодному

разі не пропонувати школярам прочитати його самостійно. Саме від первинного сприймання ліричного твору учнями залежить успішний його аналіз та розбір [88, с.119].

Читання – процес комунікації за допомогою мови, у якому беруть участь як мінімум два партнери, що мають свої мотиви та цілі: автор та читач. Цілі автора – передати свій задум читачеві, створити видиму образну картину почуттів за допомогою поетичної мови, а мета читача – перетворити зміст прочитаного у зміст «для себе», тобто досягти розуміння, при цьому ідентифікувати своє уявлення як дистанційоване від авторської картини світу, але прийняте як певна матриця свідомості. Проте художній текст поряд із предметно-логічною інформацією містить емоційно-естетичний початок, що породжує в людині гаму почуттів і переживань, що передує осмисленому розумінню тексту. І хоча процес сприйняття художньої словесності має індивідуальний характер, сам «механізм» емоційної емпатії художнього слова відрізняється універсальністю, загальністю. Читачі відчувають задоволення, художню насолоду, як результат розвитку свідомо-активних здібностей художньої особистості, вкладених у пошуках у творі індивідуальних рис інший художньої особистості, із єдиною метою стати із нею у можливо близьке і повне зіткнення. Співчуття, співпереживання, проникнення в суб'єктивний світ іншої людини дозволяє читачеві відчути емоційний стан ліричного героя чи самого письменника. Водночас деякі емоційно-чуттєві домінанти поетичного тексту залежать від ступеня поетизації буденності, способу метафоризації, а в деяких випадках – від культурологічних та ментальних особливостей світорозуміння письменника та читача.

Читання вголос художнього тексту або фрагмента є неодмінною умовою роботи на уроці та має здійснюватися або вчителем, або учнем. Виконання має на меті вимовити текст із максимальною передачею теми твору та його ідейного задуму. Читання має відповідати стилю твору, його жанровим особливостям; це виконання має відповідати правилам грамотної вимови; воно

має бути гучним, ясним, що доносить до слухача з повною чіткістю слово, що звучить.

Мистецтво читання художнього тексту обумовлено як різними засобами техніки читання (дихання, голос, дикція), так і засобами мовної виразності (інтонація, логічний наголос, паузи, темп, сила голосу, мелодика голосу, манера триматися під час декламації). Усе це застосовується для того, щоб передати через читання своє розуміння емоційно-образного та смислового змісту художнього твору, розкрити образ автора, специфіку відтворюваного почуття, висловити своє ставлення до сказаного. Тому виразне читання водночас стає своєрідною інтерпретацією твору словесності. Розвиток та формування умінь і навичок виразного читання має стати невід'ємною частиною роботи зі школярами на уроках української мови.

Читання пов'язане з будь-яким етапом безпосереднього сприйняття художнього тексту, що полягає у процесі відтворення образів твору. Творча, емоційна активність читача, можливості відтворювальної уяви знаходять свою реалізацію у мовно-мисленнєвому механізмі співвіднесення тексту з тією позамовною дійсністю, яка актуалізується в образно-мовленнєвій структурі тексту, орієнтованої на зустріч-діалог з читачем. У результаті перцептивного аналізу, що має виборчий (евристичний) характер, відбувається впізнання та утримування в короткочасній пам'яті образів окремих мовних одиниць, насамперед слів. Далі відбувається процес виділення в семантичному змісті образа-слова окремих значущих у цьому контексті та ситуації семантичних комплексів та синтезу цих компонентів в осмислене ціле. Отже, і на цьому рівні як семантичний аналіз, так і синтез мають евристичну природу, хоч і базуються на імпліцитному знанні про лінгвістичну структуру, структуру тексту. Нарешті, з урахуванням попереднього етапу сприйняття формується глобальний спосіб змісту тексту.

На рівні перцептивного читання (безпосереднього сприйняття) відбувається отримання змістовного складника твору, орієнтування реципієнта в жанрі та загальній побудові, способах передачі емоцій, у

співпереживанні фактичного героя тощо. Це сприймається вже на етапі ознайомлення із назвою тексту, з початком твору. Здійснюється орієнтація у місці та часі, у зображенні дійових осіб та ставленні до них автора, у розвитку дії твору, образних узагальнень. За орієнтовною частиною починається взаємодія образних узагальнень із текстом у формі переживання, зацікавленості.

Між стадіями сприйняття художнього тексту, що виражають безпосередній емоційний відгук та осмислене розуміння естетичної цінності твору словесності, знаходяться психологічні процеси *рецепції та рефлексії*. Здібності людини сприймати світ у вигляді образів, на думку О.Леонтьєва, виникають на основі спілкування та утворення в учня певних умовних рефлексів. Такі властивості образу, як предметність, цілісність, константність та категоріальність, виявляються й осягаються у процесі та результаті сприйняття. Розвиток здатності повноцінно сприймати та розуміти художню мову є найважливішим психолого-педагогічним завданням у формуванні та розвитку мовної особистості [51, с.25].

Сприймаючи розгорнуте повідомлення (текст), реципієнт розшифровує значення та змісти, закладені в повідомленні, перетворюючи в згорнуту смислову схему, за допомогою якої зміст сприйнятого тексту засвоюється як одне ціле. Розуміння є відновлення тієї смислової схеми, відповідно до якої формувався цей текст. Умовою правильного сприйняття художнього тексту читачем є розвиток відтворювальної уяви. Виділяють такі чотири типи відтворювальної уяви: 1) низький (сприйняття загального логічного змісту тексту); 2) «простий спогад» (виникнення уявлень, що не відповідають тексту, заміна конкретизацією особистого, швидке читання, увага до інтриги та фабули); 3) боротьба зі спогадами за допомогою аглютинації (прагнення точніше представити образ, детально аналізувати); 4) повне пристосування роботи уяви до своєрідності художніх описів та повне підпорядкування образних процесів аналізу тексту.

Розвитку *відтворювальної уяви* сприяють такі чинники: оволодіння мовою та процесом читання, практика читання художньої літератури, вироблення в читача потреби в правильності читання (заняття виразним читанням, зіставлення результатів читання), «повільне» читання, контролювання на основі аналізу тексту виникаючих уявлень, застосування педагогом прийомів, що призводять до активізації образного аналізу та синтезу в учнів (питання та пояснення) [25].

Розуміння художнього тексту ми відносимо, за О.Зимньою, до результатів рецептивної мовленнєвої діяльності. На думку дослідниці, у розумінні можна виділити чотири рівні «з позиції глибини проникнення у задум, тобто до змістового тексту: 1) з'ясування того, про що йдеться в тексті; 2) що говориться в тексті (смислові зв'язки між основними планами розкриття думки); 3) проникнення в сутність тексту та певне випередження процесу розвитку авторської думки; 4) виявлення основного змісту тексту, незалежно від її експліцитності чи імпліцитності.

З іншого боку, називаються чотири рівні з позиції усвідомлення реципієнтом процесу розуміння: 1) неусвідомлення процесу осмислення; 2)«ступінь невиразного розуміння», невиразної «свідомості сфери, до якої належить те, що сприйнято нами»; 3) суб'єктивно пережите осмислення як розуміння; 4) виразне розуміння, але без перекладу сприйнятого, зрозумілого на свій внутрішній код і прийнятого як факт.

Найвищий ступінь розуміння характеризується звільненням від скутості словесного формулювання та можливістю вільного викладу усвідомленого. Через розуміння семантики окремого слова як одиниці, у якій містяться ознаки, властиві мовленнєвому мисленню як цілому», реципієнт робить низку складних переходів, перш ніж буде здійснено сходження до цілого – до розуміння ідеї. Розуміння художнього тексту реалізується в інтерпретуючій діяльності [89; 81] .

Інтерпретування є особистісно-інтелектуальним процесом, своєрідною єдністю свідомості людини та мислення особистості, вираження ставлення

суб'єкта до себе, інших, світу загалом. У визначенні розуміння вчені виділяють низку допоміжних характеристик, які пропонується назвати «модулями розуміння». Серед перших вказується на використання мовного знання, тобто лінгвістична характеристика.

У межах цього модуля мова визначає розуміння і є його необхідною умовою. Вербально-логічне мислення дозволяє вийти за межі безпосереднього чуттєвого сприйняття світу, використовуючи як основний засіб пізнавальної діяльності особистості мовлення. Другий модуль пов'язаний із розпізнаванням істинних ієрархій у тексті, що має статус гіпотези. У процесі інтерпретації можливе переосмислення раніше усвідомленого, пристосування до мінливого контексту. Третій модуль – «засвоєння сказаного»: під час розуміння чужого мовлення будь-який внутрішній світ («модельний світ») будується за конкретним висловлюванням, текстом із внутрішніх ресурсів інтерпретатора, причому інтерпретація художнього тексту спирається на конкретну традицію читання, що зберігається в конкретну епоху конкретним народом. Інтерпретатор, осягаючи текст, створює в цьому модельному світі «поле напруження», а саме розуміння трактується як поступове «добудовування», підключення до цілого. Четвертий модуль встановлює задум, намір та мотивації висловлювання (тексту), що пов'язано зі ступенем відстороненості (або емпатії) розуміння та постійним конструюванням та коригуванням «теорії» інтерпретатора. П'ятий модуль виражає усвідомленість нетотожності внутрішнього та модельного світів, Змістом шостого модуля стає відношення всередині модельного та внутрішнього світів, оскільки різниться фокус розуміння та фон розуміння. До сьомого модуля відноситься співвідношення модельного світу і запасу знань про об'єктивний світ. Восьмий модуль співвідносить інтерпретацію з лінією поведінки інтерпретатора. Дев'ятий пов'язаний із вибором «тональності» розуміння, оскільки інтерпретатор повинен вибрати «ключ», щоб забезпечити єдність, цілісність розуміння.

Автори психологічних концепцій, що висвітлюють особливості вилучення інформації з тексту під час читання та відтворення змісту

прочитаного (Л. Виготський, М. Жінкін, С. Рубінштейн, О.Леонтьєв, О.Лурія, Т.Дрідзе та ін.), встановили, що в процесі інтерпретації здійснюються глибинні розумові та лінгвістичні перетворення початкового тексту, основними механізмами яких є мисленнєво-мовленнєві дії аналізу, синтезу, перенесення та еквівалентних замін.

Отже, відзначимо, що розуміння як процес розглядається в сучасній психології в аспекті мовленнєвої діяльності, де мовлення є і засобом розуміння, і умовою, і формою його здійснення. Розуміння цілісного тексту, безперечно, виходить за межі мови, стаючи питанням пізнавальної діяльності та психології мовного мислення. Текст, що є універсальним об'єктом розуміння, змушує людину за межі мовного вираження. Перетворення «граматики слів» в «граматику думки» (Л. Виготський) відображає процес розуміння змісту тексту як активної переробки повідомлення, «розкодування», що починається, як вважав О. Лурія, з пошуків спільної думки в тексті та наступного руху до лексико-фонетичного та синтаксичного рівня. Таке «впровадження» в текст потребує додаткових мовленнєвих, творчих і літературознавчих компетенцій, формування яких можливе і за допомогою порівнянь, паралелей із явищами рідної літератури. Це дає додатковий інформаційний модуль прийняття навколишньої дійсності учнями та формує їх культурознавчу позицію.

Поетичний текст можна визначити як художнє структуроване смислове ціле, що функціонує під дією екстралінгвістичних, прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших факторів, внаслідок чого він здатний акумулювати різноманітні змісти – від мовних і культурологічних до унікальних суб'єктивних. Така природа тексту зумовлює високий рівень інформації. Поет реалізує свій задум через єдність та взаємодію всіх складових цієї складної інформаційної системи поетичного тексту. Поетичні твори є складним комплексом елементів: ритму, мелодики, строфіки, стилістики, які, взаємодіючи один з одним, викликають у свідомості читача «певний синтетичний ефект» [61, с. 57].

Поетичний текст має особливу структурну організацію. Існує багаторівнева структура поетичного тексту, яка охоплює лінгвістичну (власне мовну), екстралінгвістичну та внутрішню форми вираження [61, с.59]. Розглядаючи структуру поетичного тексту, можна виділити графічну, дискурсивну, фонетичну та лінгвістичну форми. До графічної форми належать різна довжина рядків, яка актуалізує смисли, пунктуація, яка здатна допомогти зрозуміти естетичний та емоційний настрій поета, кольоро- та шрифтовиділення, оригінальна орфографія тощо. До дискурсивної форми належить поетичний ритм. Для поезії характерний певний ритм, виражений у метричних одиницях. Звук у поезії є важливою частиною, виступаючи відображенням змісту. Звук породжує музичну атмосферу. Він викликає асоціації, надаючи твору певного настрою. Важливими елементами фонетичної форми є фінальні та внутрішні рими, порядок римування, співвідношення жіночих і чоловічих рим, алітерація, асонанс, фонетична анафора та епіфора, паронімія, повтори звуків, звуконаслідування і т. д. Лінгвістична (мовна) форма охоплює словотвори, лексику та синтаксис. Граматичні елементи (будь-які частини мови, рід, число, відмінок, займенники, синтаксичні конструкції і т. д.) у структурі поетичного тексту набувають нового змісту. Синтаксичні засоби (комунікативний тип речень, риторичні, безособові та еліптичні конструкції, порядок слів, анафора та епіфора, інверсія, асиндетон та полісиндетон тощо) також допомагають реалізувати задум автора. Оформлення композиції вірша (розподіл на строфи та обсяг строфи) допомагає зрозуміти розвиток лінії розповіді.

Поетичний текст демонструє особливу організацію мови, відмінну від нехудожнього тексту, що зумовлено кількома причинами. Одна з них полягає в тому, що в поетичному тексті часто отримують мовну репрезентацію концепти, «вивільнені» від мовного впливу, їхня особливість у тому, що вони можуть репрезентуватися різними мовними засобами.

Текст, особливо поетичний, можна представити як об’єднання мовних засобів, що використовуються в мовленні, яке забезпечується їх послідовністю

один за одним та їх відношенням до сумарного змісту.

Друга причина пов’язана з тим, що слово в поетичному мовленні є символом, здатним заміщати низку уявлень. Відмінність полягає в тому, що в мові слово як засіб мови співвідноситься з денотатом – немовним об’єктом. У поетичному мовленні слово має подвійне співвідношення: воно співвідноситься з немовним об’єктом та із закріпленим у поетичному мовленні «емоційно-естетичним комплексом», або «поетичним денотатом», під яким ми розуміємо сукупність деяких ситуацій і пов’язаних з ними емоційних станів, естетично осмислених та репрезентованих у поетичному мовленні.

РОЗДІЛ 2
СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Аналіз програм, підручників з теми дослідження

Шкільна програма з української мови у 8-му класі передбачає детальне вивчення синтаксису та пунктуації. Спочатку розглядаються основні види словосполучень та прості речення. Далі вивчаються головні та другорядні члени речення. Після цього учні ознайомлюються з односкладними реченнями та простими ускладненими конструкціями.

Значну увагу приділено формуванню синтаксичних понять, серед яких одне з важливих місць посідає тема «Просте ускладнене речення», яка введена до програми з української мови у VIII класі, хоча початкові відомості про ускладнення учні отримують ще в початковій школі.

Основні **етапи вивчення простого ускладненого речення** в школі:

- початковий;
- пропедевтичний (5 клас);
- систематичний (8 клас);
- факультативний (10-11 класи).

У початковій школі в дітей формуються елементарні уявлення про просте речення як одиницю мови, засіб висловлення думки. Поступово молодші школярі ознайомлюються з класифікацією речень за структурою – прості та складні, переходять до вивчення простих речень з однорідними членами. Учні ознайомлюються з інтегральними та диференціальними ознаками однорідності, вчаться знаходити однорідні члени речення, наводити конкретні приклади, а також будувати висловлювання за допомогою простих ускладнених речень.

У 5-му класі формуються поняття про речення, наявність у ньому

граматичної основи, інтонації, смислової завершеності, інтонації завершення речення; види речення за метою висловлювання, другорядні члени речення, поняття про поширеність/непоширеність; ускладнене речення, звертання, однорідні члени.

У 8 класі даються всі відомості про просте речення:

односкладні речення, їх типи;

неповні речення;

засоби вираження головних та другорядних членів;

простий і складний присудок;

складні випадки вираження підмета;

ускладнення поняття про однорідні члени (однорідні/неоднорідні); розділові знаки при різному поєднанні зі сполучниками;

вираження однорідних членів речення різними частинами мови;

вставні слова та речення;

відокремлені, уточнюючі члени речення.

Засвоєння розділу «Просте ускладнене речення» для школярів є досить складним і трудомістким процесом. Численні труднощі пояснюються, насамперед, різноманітністю тих синтаксичних конструкцій, які вивчаються у межах цієї теми: однорідні члени речення; відокремлені другорядні члени; порівняльні конструкції; уточнювальні, пояснювальні та приєднувальні конструкції; вставні та вставлені конструкції; звертання.

На вивчення теми **«Однорідні члени речення»** чинною програмою передбачено 5 год. Під час засвоєння теми учні ознайомлюються з поширеними та непоширеними однорідними членами речення; зі смисловими відношеннями між однорідними членами речення (єднальними, протиставними, розділовими); уживанням коми між однорідними членами речення; дізнаються про речення з декількома рядами однорідних членів; вчаться розрізняти однорідні та неоднорідні означення; поглиблюють та поширюють знання про узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами та розділові знаки при них (двокрапка й тире).

На вивчення **речень зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)** чинною програмою передбачено 5 год. Відповідно до вимог учні повинні оволодіти знаннями про поширені й непоширені звертання; про риторичні звертання; про особливості вставних слів (словосполучень, речень) та групи вставних конструкцій за значенням; уміти пояснювати розділові знаки при звертанні і вставних одиницях.

Відповідно до вимог програми учні розпізнають у реченнях звертання, вставні слова, пояснюють їх роль у мовленні, формулюють правила вживання розділових знаків в ускладнених реченнях зі звертаннями, вставними словами, конструюють речення зі вставними конструкціями, використовують їх у власному мовленні, будують діалоги на запропоновану тему, вживають звертання, вставні конструкції відповідно до ситуації, правильно інтонують речення зі звертаннями вставними словами, розставляють розділові знаки у реченнях зі звертаннями, вставними і вставленими конструкціями [96] .

Чинна програма з української мови на вивчення **відокремлених членів** речення відводить загалом **13 год.** У восьмикласників формується поняття про відокремлення, про відокремлені другорядні члени речення, а також уточнювальні члени; розділові знаки при відокремлених членах речення.

У здобувачів освіти під час вивчення відокремлених членів речення необхідно виробити такі практичні вміння і навички: 1) вільно користуватися відокремленими членами практично; 2) уживати розділові знаки при відокремлених членах; сприймати інтонаційні типи відокремлення на слух і пояснювати значення відокремлення, визначати морфологічне вираження відокремлених членів, межі розповсюдження відокремленої конструкції, умови відокремлення; складати речення з відокремленими членами, добирати синонімічні, визначати їх структурні відмінності, стилістичні особливості.

Цією темою завершується вивчення простого ускладненого речення. У ній міститься узагальнювальний матеріал і відбувається своєрідний перехід від простого, простого ускладненого речення до складного речення. Центральним питанням стає пунктуаційне виділення членів речення у разі їх

відокремлення.

Як бачимо, школяреві необхідно вивчити безліч різноманітних видів ускладнення простого речення з урахуванням способів їхнього граматичного висловлювання, умов відокремлення, структурної характеристики, особливостей стилістичного функціонування. У процесі засвоєння цих тем учень повинен набути не тільки практичні навички знаходження перерахованих вище конструкцій у тексті, а й уміння їх розпізнавати щодо подібності та відмінностей з іншими конструкціями, що ускладнюють просте речення, правильно їх пунктуаційно оформлювати та характеризувати з погляду особливостей стилістичного функціонування.

Здійснимо аналіз шкільних підручників з української мови для учнів 8-х класів.

У підручнику «Українська мова» для 8-го класу (О. Авраменко, Т.Борисюк, О. Почтаренко) [1] на вивчення теми «Просте ускладнене речення» відведено 16 параграфів:

§ 26-29 – подано відомості про однорідні члени речення;

§ 27 – діти дізнаються про однорідні й неоднорідні означення;

§ 29 – присвячений відомостям про узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами.

На вивчення звертання та вставних слів (словосполучень, речень) відведено всього три параграфи:

§ 30 – розглядаються непоширені й поширені звертання та вживання розділових знаків при звертанні;

§ 32 – подано відомості про вставні слова (словосполучення, речення);

§ 33 – розглядаються розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях).

Вивчення відокремлених членів речення здійснюється в такій послідовності: 1) поняття про відокремлення та розділові знаки при них (§ 35); 2) відокремлення узгоджених означень (§36); 3) відокремлення неузгоджених означень (§37); 4) відокремлення прикладок (§39 - § 40); 5) відокремлення

обставин (§ 42 - § 43); 6) відокремлення додатків (§ 45); 7) уточнювальні члени речення (§ 46); 8) розбір ускладненого речення (§ 47).

Підручник «Українська мова» для 8-го класу О. Глазової [16] містить менше параграфів на вивчення простого ускладненого речення порівняно з попереднім навчальним виданням – всього 11. Дотримано тієї ж послідовності розміщення навчального матеріалу. Спочатку вивчаються речення з однорідними членами (§ 27, § 28, § 29, § 30). Далі учні ознайомлюються зі звертанням та вставними конструкціями (§ 31, § 32). Завершальним етапом є вивчення відокремлених членів речення, що вивчаються в такій послідовності: 1) загальні поняття про відокремлені члени речення (§ 33); 2) відокремлені означення (§ 33); 3) відокремлені прикладки (§ 34); 4) відокремлені обставини (§ 35); 5) відокремлені додатки (§ 36); 6) уточнювальні члени речення (§ 37).

Під час вивчення теми «Однорідні члени речення» в аналізованих підручниках пропонуються такі вправи:

1) **вправи на знаходження та виділення однорідних членів речення:** Наприклад: «Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть однорідні й неоднорідні означення, поясніть вживання розділових знаків» (вправа 1, с.99) [1].
2) **вправи на відпрацювання перелічувальної інтонації.** Наприклад: «Прочитайте, дотримуючись правильної інтонації. Поясніть уживання розділових знаків» (вправа 279, с. 162) [16];
3) **вправи на доповнення речень однорідними членами й узагальнювальними словами при них та визначення їхньої синтаксичної функції.** Наприклад: «Перебудуйте речення, увівши узагальнювальні слова. Запишіть утворені речення та розставте розділові знаки» (вправа 6, с.107) [1]; «Перепишіть прислів'я, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки та поставлені в потрібній формі слова. Розставте розділові знаки» (вправа 283, с. 164) [16];
4) **вправи з розвитку мовлення (доповнити речення однорідними членами, виправити текст).** Наприклад: «Перепишіть текст, дібравши з

довідки потрібні однорідні члени речення. Доберіть до тексту заголовок і запишіть його» (вправа 4, с.96) [1].

5) **вправи на знаходження засобів зв'язку (із зазначенням сполучників чи безсполучникового зв'язку).** Наприклад: **«**Визначте речення, у яких однорідні члени пов’язані: 1) лише інтонацією; 2) інтонацією та сполучниками; 3) поєднанням цих способів» (вправа 280, с. 163) [16];
6) **вправи на розстановку розділових знаків при однорідних членах речення. Наприклад: «**Перепишіть речення, уставте пропущені літери й розставте розділові знаки. З’ясуйте, яку синтаксичну роль відіграють однорідні члени речення; підкресліть їх» (вправа 3, с.96) [1];
7) **вправи на побудову речень за схемами.** Наприклад: «Складіть і запишіть по два речення про тварин вашого міста (села, селища) за поданими схемами» (вправа 7, с.107) [1];
8) **вправи на побудову висловлювань з однорідними членами речення.** Наприклад: «Складіть за мотивами цього вірша мінітвір (п’ять-шість речень) у прозовій формі, використавши однорідні члени» (вправа 5, с.96) [1]; «Прочитайте ряди слів. Знайдіть і назвіть узагальнювальні слова. Складіть із ними речення (усно)» (вправа 1, с.105) [1]; «Підготуйте стислу (3–4 речення) розповідь про улюбленого письменника (улюблену письменницю). Уживайте речення, ускладнені однорідними членами» (вправа 286, с. 166) [16].

Після вивчення однорідних членів речення автори підручників пропонують тему **«Звертання. Вставні слова (словосполучення, речення».**

У підручнику «Українська мова» для 8-го класу (О. Авраменко, Т.Борисюк, О. Почтаренко) на основі спостереження на матеріалі ліричного твору учні знаходять звертання та аналізують особливості вживання розділових знаків у реченнях, ускладнених звертанням.

Автори аналізованого підручника пропонують вправи на визначення різновидів звертання (поширені та непоширені), пояснення ролі звертання (може використовуватися для підсилення емоційного забарвлення), побудову

речень із звертаннями, складання діалогів із уживанням різних форм звертань.

Під час вивчення теми «Вставні слова (словосполучення, речення) у підручнику запропоновано вправи, у яких необхідно:

- знайти вставні конструкції (вправа1, с.114) [1];
- перебудувати, доповнити речення вставними словами, різними за значенням (вправа 4, с.116) [1];
- розмежувати вставні конструкції від омонімічних слів інших частин мови (вправа 7, с.117) [1].

На нашу думку, у навчальному виданні недостатньо вміщено вправ на конструювання, у яких школярам пропонувалися б завдання на побудову речень із вставними конструкціями. Більшість вправ презентує завдання, що передбачають списати і розставити розділові знаки.

У підручнику «Українська мова» О. Глазової [16] запропоновано різноманітні вправи в процесі вивчення теми «Звертання. Вставні слова (словосполучення, речення)». Найбільше запропоновано мовних вправ, що містять такі завдання: «*Перепишіть. Визначте вставні слова, словосполучення й речення, з'ясуйте значення кожного. Обґрунтуйте вживання розділових знаків*» (вправа 356, с. 197) [16]; «*Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки*» (вправа 357) [16]; «*Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Підкресліть усі члени речення*» (вправа 360) [16]. Серед **конструктивних вправ** представлено лише одну: «*Перепишіть, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки вставні слова. З'ясуйте стиль висловлення*» (вправа 361, с. 198) [16] .

У підручнику О. Глазової не достатньо вміщено **мовленнєвих вправ** на побудову зв'язних висловлювань із використанням звертань та вставних конструкцій. Наприклад: «Уведіть подані слова (словосполучення, речення) у ролі вставних до самостійно складеного висловлення на тему «Техніка в моєму житті» (вправа 362, с. 198) [16]; «Складіть по два речення (усно) зі словами *правда, на радість* так, щоб ці слова були вставними та членами речення

(вправа 358 с. 198) [16].

В аналізованих підручниках основну увагу приділено **умовам відокремлення**. Виклад відомостей про відокремлені члени речення починається з матеріалу про **відокремлення означень і додатків** (§ 36 – у підручнику О. Авраменка; § 36 – у підручнику О.Глазової), оскільки саме означення як другорядний член речення характеризуються близькістю до присудка. Саме в цьому члені речення найбільш яскраво виражені причини та умови відокремлення. Ступінь близькості означення до присудка посилюється, якщо означення поширене і стоїть після означуваного слова.

Правила відокремлення означень і додатків містять три пункти (див. с.129 – у підручнику О.Авраменка). Перше правило стосується всіх видів означень, що належать до особового займенника. Особовий займенник як частина мови не поширюється прикметником і не здатний утворити словосполучення (не існує словосполучень типу *розумний він, талановиті вони*). Наступні правила стосуються узгоджених означень, які відокремлюються: 1) якщо вони стоять після означуваного слова (ніби займаючи місце присудка); 2) якщо відокремлені від нього іншими словами; 3) якщо висловлюють додаткове обставинне значення.

Аналіз підручників з української мови для 8-го класу засвідчив, що у них представлено різні види вправ, що сприяють формуванню мовної й мовленнєвої компетенції учнів.

У навчальних виданнях досить повно охарактеризовано відокремлені члени речення, теоретичний матеріал презентовано у формі таблиці, що сприяє кращому засвоєнню основних умов відокремлення та правил уживання розділових знаків.

У підручнику пропонуються також мовленнєві вправи, що містять завдання на:

1) спостереження та визначення речень із відокремленими членами (вправи с.1, с. 130; вправа 4 с.131) [1]. Наприклад: «Прочитайте текст і поміркуйте, чим особливі підкреслені означення» (вправа 1, с. 139) [1]; 372

«Прочитайте. Визначте відокремлені означення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків» (вправа 372, с. 203) [16];

2) з'ясування умов відокремлення (вправа 1, с. 130) [1]. Наприклад: «Знайдіть і прочитайте відокремлені прикладки. Поясніть причини їхнього відокремлення» (вправа 1, с. 140) [1]; «Поясніть, у яких випадках відокремлюють виражені дієприкметниковими зворотами й одиничними дієприкметниками означення, які стоять перед пояснюваним словом» (вправа 380, с. 207) [16]; «Визначте речення з відокремленими означеннями. Прокоментуйте причини їхнього відокремлення, використовуючи подані вище правила» (вправа 1, с.130) [1].

3) правильне інтонування речень із відокремленими членами. Наприклад: «Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. У якому з них на місці крапок треба поставити тире? Аргументуйте свою думку» (вправа 4, с.135) [1]; «Визначте означення непоширені та поширені. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації» (вправа 372, с. 204) [16];

4) пояснення розділових знаків при відокремлених членах речення (вправа 7, с.131) [1]; (вправа 2, с. 134) [1]. Наприклад: «Знайдіть і прочитайте відокремлені члени речення. Поясніть розділові знаки в реченнях із відокремленими означеннями та прикладками» (вправа 4, с. 140) [1];

5) перебудову речень із відокремленнями. Наприклад: «Прочитайте текст. Знайдіть речення з відокремленими означеннями та перебудуйте їх так, щоб означення не відокремлювалися. Запишіть перебудовані речення» (вправа 5, с. 131 [1]; «Перебудуйте речення так, щоб виділені означення стали відокремленими. Прислів'я запишіть, розставте розділові знаки» (вправа 376, с. 205) [16];

6) поширення речень відокремленими членами речення (вправа 6, с.131) [1]. Наприклад: «Прочитайте текст. Перепишіть виділені речення, поширивши їх відокремленими означеннями (як узгодженими, так і неузгодженими)» (вправа 6, с.135) [1].

7) складання зв'язних висловлювань з відокремленими членами

речення. Наприклад: «Опишіть двома-трьома реченнями одного із зображених мультиплікаційних героїв, використавши відокремлені означення (як узгоджені, так і неузгоджені)» (вправа 7, с.135) [1].

Варто відзначити намагання авторів аналізованих підручників запропонувати школярам різні типи завдань комунікативного, функціонально-стилістичного, творчого спрямування. Проте у виданнях переважають завдання аналітичного характеру, які містять завдання підкреслити відокремлені члени речення, розставити розділові знаки.

У мовленнєвих вправах автори здебільшого пропонують учням скласти висловлювання чи речення, вживаючи різні види відокремлення, але не вказують мету й завдання комунікації. Окрім того, варто відзначити, що незначна кількість вправ, які побудовані на матеріалі поетичних творів. З огляду на це такі завдання не можуть забезпечити належного комунікативного спрямування вивчення української мови.

Отже, вивчення простого ускладненого речення за чинними підручниками з української мови, на нашу думку, є недостатньо ефективним із погляду теми нашого дослідження, оскільки більшість вправ побудовані на матеріалі речень, а не фрагментів текстів, зокрема ліричних творів.

2.2. Аналіз рівня сформованості знань і вмінь з вивчення простого ускладненого речення у школі

З метою діагностування рівнів сформованості знань і вмінь учнів 8-х класів з теми «Просте ускладнене речення» було проведено констатувальний експеримент, основним завданням якого було:

1. Розробити критерії та рівні сформованості знань і вмінь учнів з теми «Просте ускладнене речення».
2. Розробити діагностичні завдань для визначення рівнів сформованості в школярів знань і вмінь із теми «Просте ускладнене речення».
3. Організувати та провести констатувальний зріз серед учнів 8-х класів.
4. Здійснити кількісний і якісний аналіз отриманих результатів.
5. Підвести підсумки констатувального експерименту.

Констатувальний експеримент було проведено у 2022-2023 н.р. на базі Глухівської ЗОШ І-ІІІ ступенів №1, у якому взяли участь учні 8-х класів. Усього 25 осіб. Констатувальний зріз було проведено серед здобувачів освіти після вивчення теми «Просте ускладнене речення».

Для перевірки рівня сформованості в учнів знань і вмінь було враховано основні вимоги чинної навчальної програми з української мови та визначено **критерії та показники засвоєння** теми «Просте ускладнене речення»:

- знання й розуміння особливостей простого ускладненого речення та його ролі в мовленні;
- розрізнення речень із **сурядними рядами**; визначення основних засобів вираження однорідності; розмежування речень із однорідними другорядними членами (означеннями, прикладками, додатками, обставинами); правильне вживання розділових знаків при однорідних членах речення;
- усвідомлення **відокремлення** як смислового й інтонаційного виділення другорядних членів речення; розуміння основних та додаткових

(факультативних) умов відокремлення другорядних членів речення; правильне вживання розділових знаків при відокремлених членах речення;

- знання про **звертання**; розрізнення його видів (поширене і непоширене); пояснення ролі звертання в тексті; правильне вживання розділових знаків у реченнях, що ускладнені звертанням;
- знання про **вставні та вставлені конструкції**; розуміння їх груп за значенням і морфологічною будовою; розрізнення вставних слів та однозвучних з ними інших частин мови; правильне вживання розділових знаків при вставних конструкціях; побудова та правильне інтонування речень зі вставними одиницями.

Відповідно до розроблених критеріїв було визначено **чотири рівні сформованості** знань і вмінь учнів із теми «Просте ускладнене речення» (табл. 2.2.1).

Таблиця 2.2.1.

Рівні та критерії оцінювання знань школярів із теми «Просте ускладнене речення»

Рівень знань	**К-ть балів**	**Критерії оцінювання знань учнів**
Високий	11-12	Учень повно розкриває сутність поняття «Просте ускладнене речення», дає всебічну лінгвістичну характеристику (наукове визначення, суттєві ознаки, стилістична роль). Самостійно розрізняє речення з **однорідними членами речення**; визначає основні засоби вираження однорідності (сполучники, інтонація); розмежовує речення з однорідними другорядними членами (означеннями, прикладками, додатками, обставинами);

		правильно вживає розділові знаки при однорідних членах речення; правильно пояснює особливості функціонування речень із однорідними членами в текстах різних стилів. Усвідомлює **відокремлення** як синтаксичне явище, пояснює основні та додаткові умови відокремлення, правильно вживає та пояснює розділові знаки, дає повну характеристику функціонально-стилістичним особливостям відокремлених членів речення, наводить достатню кількість прикладів ускладнених структур. Учень усвідомлює **звертання** як засіб ускладнення формально-граматичної структури простого речення; визначає його види (поширене і непоширене; риторичне); пояснює роль звертання в тексті; правильно вживає розділові знаки в реченнях, що ускладнені звертанням; самостійно будує речення із звертаннями. Учень повно розкриває сутність **вставних і вставлених конструкцій** як синтаксичного явища, дає всебічну характеристику; розрізняє вставні та вставлені конструкції, виявляє їх суттєві відмінності; уміє визначати групи вставних слів за значенням; самостійно й правильно пояснює правила вживання розділових знаків у реченнях зі вставними та вставленими одиницями; помічає і виправляє пунктуаційні помилки; розрізняє вставні слова від інших однозвучних частин мови; наводить достатню кількість власних прикладів; правильно конструює та інтонує речення зі вставними

		одиницями; уміє правильно й стилістично доцільно вживати вставні одиниці, утворюючи тексти різних стилів і типу мовлення;
Достатній	8-10	Учень на достатньому рівні розуміє основні поняття простого ускладненого речення. Учень з деякими неточностями розрізняє речення з **однорідними членами**; визначає основні засоби вираження однорідності (сполучники, інтонація); розмежовує речення з однорідними другорядними членами (означеннями, прикладками, додатками, обставинами); може припустися незначних помилок під час вживання розділових знаків при однорідних членах речення; пояснює особливості функціонування речень із однорідними членами в текстах різних стилів. Учень характеризує **відокремлення;** наводить приклади на підтвердження своїх думок. Пояснює правила вживання розділових знаків. Під час аналізу функціонально-стилістичних ознак відокремлених членів речення допускає незначні помилки або не дає їх повної характеристики. Учень розуміє **звертання** як засіб ускладнення формально-граматичної структури простого речення; визначає його види; пояснює роль звертання в тексті; можуть бути незначні помилки щодо вживання розділових знаків у реченнях, що ускладнені звертанням; самостійно будує речення зі звертаннями.

		Учень розкриває сутність вставних і вставних компонентів, з деякими неточностями дає їм характеристику; наводить приклади на підтвердження своїх думок. Орієнтується в групах вставних конструкцій за значенням та морфологічним вираженням, проте може допускати деякі неточності щодо приналежності вставних слів до конкретної групи; припускається незначних помилок під час розрізнення вставних елементів від однозвучних інших частин мови. Характеризує функціонально-стилістичні ознаки вставних конструкцій, наводить приклади; правильно конструює та інтонує речення зі вставними одиницями. Пояснює правила вживання розділових знаків, проте не завжди помічає і виправляє пунктуаційні помилки. Правильно вживає вставні одиниці, утворюючи тексти різних стилів і типів мовлення; пояснює особливості функціонування вставних конструкцій у текстах різних стилів.
Середній	5-7	Учень розуміє основні положення теми «Просте ускладнене речення», але дуже загально і непослідовно розкриває сутність основних понять. Учень за допомогою вчителя розрізняє речення з **однорідними членами та** визначає основні засоби вираження однорідності; не може розмежувати речення з однорідними другорядними членами; припускається помилок під час вживання розділових знаків при однорідних членах речення; не може пояснити особливості функціонування речень із

		однорідними членами в текстах різних стилів Учень допускає неточності у формулюванні правил **відокремлення**. Не вміє пояснити основні умови відокремлення другорядних членів речення, відчуває труднощі під час добору прикладів. Не може самостійно пояснити правила вживання розділових знаків. Пояснює функціонально-стилістичне призначення лише деяких відокремлень і водночас допускає помилки. Учень не розуміє сутності **звертання** як засобу ускладнення формально-граматичної структури простого речення; не може самостійно визначити його види; не пояснює роль звертання в тексті; припускається помилок щодо вживання розділових знаків у реченнях, що ускладнені звертанням; не може самостійно побудувати речення зі звертаннями. За допомогою вчителя розкриває сутність вставних і вставлених конструкцій, не може самостійно дати їм характеристику. Не орієнтується чітко в розрядах вставних конструкцій за значенням, допускає помилки щодо їх морфологічного вираження. Не може розмежувати вставні конструкції від однозвучних з ними інших частин мови. Не може дібрати відповідні приклади речень. Не може самостійно пояснити правила вживання розділових знаків у реченнях зі вставними одиницями. Не повною мірою використовує знання про вставні одиниці під час написання творчих робіт, складання усних висловлювань. Висловлювання

		відзначається недотриманням стилю й типу мовлення та одноманітністю вживання вставних конструкцій.
Низький	0-6	Учень виявляє незнання значної частини теоретичного матеріалу з теми «Просте ускладнене речення». Допускає грубі помилки у формулюванні визначень і правил щодо **однорідних та відокремлених** членів речення. Не може самостійно навести приклади і пояснити виражальні можливості однорідних і відокремлених членів речення. Не усвідомлює сутності **звертання** як засобу ускладнення формально-граматичної структури простого речення. Не знає їх види. Не орієнтується в ролі звертання в тексті. Не знає правил вживання розділових знаків у простому ускладненому реченні. Не розмежовує **вставні та вставлені одиниці**, не може пояснити їхні особливості. Не орієнтується в групах вставних слів за значенням. Не використовує набуті знання про вставні конструкції під час написання творчих робіт, складання усних висловлювань. Не може визначити стилістичну роль вставних одиниць в оформленні тексту. Під час побудови тексту виникають труднощі у висловлюванні думок за допомогою вставних конструкцій.

На наступному етапі констатувального експерименту було розроблено завдання для виявлення рівня знань учнів із теми «Просте ускладнене речення» (додаток А).

Експериментом було охоплено 25 учнів 8-х класів Глухівської ЗОШ І-ІІІ ступенів №1, які вже вивчили тему «Просте ускладнене речення».

З метою встановлення рівня сформованості знань учнів із теми «Просте ускладнене речення» було розроблено тестові завдання (додаток А). Для тестування було підібрано 12 запитань, відповіді на які давали загальне уявлення про розуміння школярами основних понять, зокрема про особливості однорідних членів речення; відокремлення як смислове й інтонаційне виділення другорядних членів речення, про основні й додаткові умови відокремлення, про правила вживання розділових знаків у простих ускладнених реченнях.

Кількісний аналіз виконання завдань констатувального зрізу передбачав підрахунок правильних та неправильних відповідей і їх відсоткове вираження. Високий рівень теоретичних знань – 11-12-балів, достатній – 8-10, середній – 5-7, низький – 0-4.

Кількісний аналіз відповідей учнів 8-х класів на тестові завдання подано у таблиці 2.2.2

Таблиця 2.2.2

Результати тестування теоретичних знань учнів із теми «Просте ускладнене речення»

Рівні знань учнів							
Високий		**Достатній**		**Середній**		**Низький**	
к-ть осіб	**%**	**к-ть осіб**	**%**	**к-ть осіб**	**%**	**к-ть осіб**	**%**
4	**16**	**6**	**24**	**12**	**48**	**3**	**12**

Перше завдання передбачало з'ясувати, чи розуміють учні поняття «однорідні члени речення». Було встановлено, що лише 7 школярів усвідомлюють особливості однорідних членів речення, зазначивши, що однорідні члени «перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення, виконують у ньому одну синтаксичну функцію й об'єднуються між собою сурядним зв'язком». Серед опитаних були виявлені й такі, що вважають, що «однорідні члени об'єднуються між собою не лише сурядним, а й підрядним зв'язком». Деякі школярі не усвідомлюють всіх засобів зв'язку однорідних членів речення, тому й зазначили, що вони лише «пов'язані інтонацією однорідності». Були й такі учні, які вважають, що однорідні члени речення «підпорядковані спільному члену речення, пов'язані інтонацією однорідності та зумовленості».

Друге завдання ставило на меті з'ясувати, чи вміють учні визначати однорідні члени. Було встановлено, що 8 опитаних дали правильну відповідь, обравши речення «*Без гарячої любові до справи, без досягнення значних успіхів у ній, без переживання почуття поваги до себе немає особистості*», у якому синтаксична конструкція ускладнена однорідними додатками. Більшість учнів (11 респондентів) обрали неправильне речення (*Осипаються зорі на груди, і розгойдує небо над землею пусті терези*), оскільки воно не ускладнене, а складносурядне. Були виявлені й такі школярі, які вказали на речення «*А колесо, а колесо, а колесо! Торкнеш його – подумати кортить…»,* хоча повтор слів у ньому не є однорідним сурядним рядом. 3 учнів обрали речення «*Може, квіти зійдуть, і настане ще й для мене весела весна*», відповідь яких не є правильною, оскільки це речення є складносурядним, перша частина якого ускладнена вставним словом. Можна констатувати, що поняття про однорідні члени речення в учнів сформовано. На уроках з синтаксису та пунктуації необхідно використовувати більше вправ на розмежування речень із однорідними членами та складних речень з неповними предикативними частинами, виявляючи їх відмінності.

Третє завдання було спрямовано на визначення у реченнях однорідних членів та застосування на практиці правил постановки розділових знаків в цих реченнях. Учням були запропоновані такі речення:

1) Завітали в гості до своїх родичів і Петренки, і Матвійчуки, і Власенки.

2) А маленька кізка жує, слухає … і дихає на руки свого господаря.

3) Я або заридаю... або закричу, або непритомною впаду.

4) Хто при зірках … і при місяці так пізно їде на коні?

5) Собака дивився на кролика... повертав голову збоку на бік, але не чіпав його.

6) Василь танцював погано… та й не любив танцювати.

Завдання школярі виконали так: 12 осіб (48% від загальної кількості тих, хто відповідав) правильно вказали на необхідність постановки коми у трьох реченнях: у третьому реченні, у якому однорідні члени пов'язані сполучниками, що повторюються; у п'ятому реченні, у якому однорідні члени пов'язані безсполучниковим зв'язком; у шостому реченні, у якому однорідні члени пов'язані приєднувальним сполучником *та й*. П'ять учнів вказали тільки на речення під номерами 3 та 4, не виділивши синтаксичну конструкцію з приєднувальним сполучником. Інші відповіді містили різні помилки, що не є типовими.

Аналіз відповідей на третє питання дозволяє зробити такі висновки: 1) учнями загалом засвоєно правила вживання знаків пунктуації в реченнях із однорідними членами; 2) помилки переважно стосуються випадків уживання розділових знаків, на які менше уваги зверталося на уроках української мови в середній школі. Більшість учнів відзначили вживання коми в реченні з протиставним сполучником, у реченні без сполучників, відсутність коми в реченні з неповторюваним сполучником ***та.*** Усі ці правила вживання коми (або її відсутності) починають відпрацьовувати ще в початковій школі та постійно повторюються протягом усього навчання. Водночас недостатньо уваги приділяється вживанню коми перед приєднувальним сполучником та й,

а також сполучника та в значенні приєднувального (5 осіб з 25-ти не виділили речення з приєднувальним сполучником).

Особливими труднощами для учнів є для оволодіння правилами вживання коми між однорідними членами, з'єднаними повторюваними сполучниками, а саме: якщо кількість однорідних членів більша двох, а сполучник повторюється перед кожним із них, крім першого, то кома ставиться між ними всіма.

Четверте завдання було спрямоване на визначення в реченнях відокремлених і невідокремлених другорядних членів, умов відокремлення означень, додатків та обставин, а також на відмежування цих другорядних членів від ускладнювальних структуру речення елементів, що не є членами речення. Це завдання виявилося для учнів 8-х класів набагато важчим, ніж попередні. Завдання було сформульовано так: «*У яких реченнях необхідно відокремити другорядний член? Підкресліть правильні відповіді. Поставте необхідні розділові знаки у всіх реченнях*».

Учням були запропоновані такі речення:

1) *Літня жінка розмовляла зі старезним дідом, на прізвище Недайвода*.

2) *Пригнічена страхом за життя дитини жінка непритомніла безглуздо метаючись по хаті*.

3) *Як бідній мені не журитися?*

4) *Попереду між деревами замиготіли вогні села….*

5) *У нього вийшла книга захоплююча і не схожа ні на що в літературі.*

6*) І знову відсічена від танків вогнем залягла на голому схилі піхота*.

7) *Я зрозуміло обійшовся дуже дбайливо з давнім приятелем.*

8) *Обожнювана всіма актриса вийшла на сцену.*

9) *Матвійчуки люди жалісливі та добрі охоче погодилися на його прохання.*

10) *Завзято хвилюючись і поспішаючи ти чесно йшов до своєї високої мети.*

11*) Кохання моє неприховане, я до тебе навіки прикована.*

12) *Як митець слова, Василь Симоненко завжди допитливий, неспокійний у творчих шуканнях*.

У завданні було виділено такі речення:

1. Речення, ускладнені ***відокремленими прикладками***, які приєднуються до означуваного іменника словами типу *на ймення, на прізвище* тощо: *Літня жінка розмовляла зі старезним дідом, на прізвище Недайвода*. Ця умова відокремлення засвоєна не всіма школярами: прикладку відокремили лише 11 осіб із 25-ти, не відокремили 14 осіб (із яких троє школярів відокремили неузгоджене означення *зі старезним* дідом). Отже, можна зробити висновок, що більшість восьмикласників не знає цієї умови відокремлення.

2. Речення, ускладнені ***відокремленими обставинами***, вираженими дієприслівниковим зворотом, і *відокремленим* ***поширеним означенням***, вираженими дієприкметниковим зворотом: *Пригнічена страхом за життя дитини, жінка непритомніла, безглуздо метаючись по хаті.* Завдання виявилося для учнів складним, оскільки відокремлене означення стоїть перед означуваним словом і має додаткове причинове значення, а відокремлена обставина близька за значенням до прислівника. Тому обидва відокремлені члени виділили лише 6 осіб (24%); тільки обставину виділили 12 осіб і лише відокремлене означення – 3 учні. Варто зазначити, що 4 школярі взагалі не побачили в реченні відокремлених членів.

3. Речення, ускладнені ***відокремленими означеннями***, що стосуються особового займенника: *Як, бідний, мені не журитися?* Аналіз відповідей учнів засвідчив, що відокремлене означення помітили лише 8 осіб. Причину цього ми вбачаємо в тому, що в реченні одиничне означення стоїть, як і займенник, у формі непрямого давального відмінка.

4. Речення, ускладнені уточнювальними обставинами місця: *Попереду, між деревами, замиготіли вогні села*…. Завдання виконали школярі так: 12 осіб помітили відокремлену уточнювальну обставину місця, тому й відокремили її. 13 учнів не виконали завдання правильно.

5. У реченні відсутні відокремлені члени, оскільки іменник в цьому реченні не виражає потрібного змісту і потребує визначення: *У нього вийшла книга захоплююча і не схожа ні на що в літературі.* Завдання учні виконали добре: 17 учнів із 25 осіб не відокремили відповідні означення.

6. Речення, ускладнені відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами, які відокремлені від означуваного слова іншими словами: *І знову, відсічена від танків вогнем, залягла на голому схилі піхота.* 15 учнів засвоїли умови відокремлення, тому й виконали правильно завдання, інші ж 10 осіб не поставили правильно розділові знаки.

7. Речення, ускладнені вставним словом: *Я зрозуміло обійшовся дуже дбайливо з давнім приятелем.* Завдання учні виконали на достатньому рівні: вставні компоненти виділили 17 учнів. Однак 8 школярів виділили ці елементи як другорядні члени речення, тоді як на уроках неодноразово зверталася увага на те, що вставні та вставлені конструкції не є членами реченнями.

8. У реченнях відсутні ускладнювальні елементи, такі як означення, виражені дієприкметниковими зворотами, стоять перед означуваним іменником і не мають додаткового обставинного значення: *Обожнювана всіма актриса вийшла на сцену.* Завдання на «відмінно» виконали 7 школярів, інші 18 учнів відокремили поширене означення.

9. Речення, ускладнені відокремленими прикладками, і є декілька умов для відокремлення: прикладки поширені, стоять після слова – власної назви: *Матвійчуки, люди жалісливі та добрі, охоче погодилися на його прохання.* Завдання учні переважно виконали: 19 осіб відокремили прикладки.

10. Речення, ускладнені відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами: «*Завзято, хвилюючись і поспішаючи, ти чесно йшов до своєї високої мети*». Правильну відповідь дали 12 осіб.

11. Речення, ***ускладнені звертанням***: *Кохання моє неприховане, я до тебе навіки прикована.* Звертання правильно визначили як елемент, що не входить до структури речення, 16 осіб, а як відокремлений член речення – 9 осіб.

12. Речення, ***ускладнені відокремленими прикладками зі сполучником як***, що мають відтінок причини: *Як митець слова, Василь Симоненко завжди допитливий, неспокійний у творчих шуканнях.* Завдання учні виконали на середньому рівні: відокремили прикладку лише 9 осіб (36% від загальної кількості тих, хто відповідав).

П'яте питання стосувалося виділення речення з прикладками, що вводяться за допомогою сполучника **як.** Правильну відповідь на питання «*Укажіть речення, ускладнене відокремленою прикладкою із сполучником як*» дали лише 9 осіб. Потрібно було вказати речення «*Як творець, Шевченко може бути для нас взірцем у всьому*», у яких прикладка до означуваного слова приєднуються за допомогою сполучника як із відтінком причини. 5 учнів вказали на речення «*Повітря навкруги здалось не сірим, не похмурим, як восени, а майже білястим, променистим*», що є неправильною відповіддю, оскільки сполучення як восени не є прикладкою, а є порівнянням. 10 осіб обрали речення «*Степ – як суцільний криштаь*», що теж є неправильною відповіддю, оскільки словосполучення *як суцільний криштаь* є складеним іменним присудком. Ознаки прикладки як члена речення взагалі поверхово засвоюються школярами: вони часто не можуть виділити в реченнях цей член; тим паче їм складно засвоїти умови його відокремлення.

Шосте тестове завдання «*Укажіть речення з уточнюючим членом*» правильно виконали 16 осіб – половина учасників опитування. Серед них 11школярів виділили одне речення «*Он там, на горбку, має бути весела батьківська хата*», і тільки 5 осіб, окрім попереднього речення, вказали ще й на таке: «*Над оболонню висять низько білі, аж прозорі, хмари*». Те, що на друге речення вказало менше учнів, пояснюється представленістю у вправах шкільних підручників переважно уточнюючих обставин місця та часу, а уточнюючі означення значно менше використовуються. 9 учнів обрали речення «*Серед ночі над степом ані хмаринки*», що є неправильною відповіддю, оскільки в синтаксичній конструкції представлені різні обставини – часу та місця.

Сьоме завдання стосувалося виділення в реченнях вставних слів. На запитання « *Яке речення ускладнено вставним словом?»* . Правильну відповідь дали лише 7 осіб, указавши на речення «*Горе, кажуть, об горе чіпляється*». Третина опитаних обрала речення «*Кажуть, що вночі на передмістя осінь приблукала з хуторів*», у якому слово «кажуть» не є вставним, а виконує роль присудка у складнопідрядному реченні. Інші ж учні не дали правильних відповідей, продемонструвавши повне нерозуміння сутності вставних елементів, школярі відзначили речення «*Я весь був як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря, сонця і скель*» або «*У дитинстві навіть маленьке горе здається великим*».

У восьмому завданні необхідно було знайти речення, у якому вставне слово виражає почуття мовця. За допомогою цього тестового завдання перевірялися знання учнів груп вставних слів за значенням. 12 осіб дали правильну відповідь, обравши речення «*По-вірменськи ми, на жаль, не розуміли, та в серцях таке тепло живлюще розливалось*». 6 учнів вказали на речення «*Я, по правді сказавши, й тепер трохи дивуюсь, що мені так легко пишеться до Вас*», що не є правильною відповіддю, оскільки словосполучення «*по правді сказавши*» не вказує на почуття мовця, а є способом оформлення думки. 4 особи обрали речення «*Увечері, бувало, сидимо, – задумаюсь, затихну, засумую*» та 3 учні – речення «*А я піснями біль тамую*». Такі відповіді не є правильними, бо демонструють інші групи вставних слів за семантикою.

Виконання ***дев'ятого завдання*** продемонструвало знання учнів про вставлені конструкції. Необхідно було знайти приклад речення із вставленим реченням. Це завдання правильно виконали 6 учнів, бо вказали на речення «*Віктор глянув на батька, на його довгі вуса, на примружені очі (їх так мружив тільки тато), і серце огорнуло тепло і ніжність*». Інші опитані не розрізняють вставні та вставлені конструкції, тому й обрали речення «*Найважливіше, здається мені, для письменника – не втратити почуття… особистісної долі з долею народу», «Земляк хороший, що й казати, на все уміє розумну раду дати», «По-моєму, жінка – це ніжність, яку ти назавжди зберіг*», у яких «*здається*

мені», «що й казати», «по-моєму» є вставними елементами, а не вставленими конструкціями.

У десятому завданні необхідно було вибрати речення із звертанням. 11 учнів обрали речення «*Гори, снігами сповиті, бори, морозом побиті, вбрала ти, весно, в зеленії, пишнії шати, як мати*», у якому *весно* – це звертання. Більшість опитаних дали неправильні відповіді, вказавши на речення «*О, як я ненавиджу зліплені з глини холодні і мертві, байдужі серця!», « Я знов – юнак. І цілий світ – весна! Який простір! Яка ж ця даль ясна», «Не вбити нас! Не спопелити мою Хатиноньку, Хатинь*! *Наш дух незламний буде жити в серцях прийдешніх поколінь*».

Недостатня увага в шкільній практиці до таких способів ускладнення речення, як вставні та вставлені елементи та звертання й призводить до того, що учні не усвідомлюють сутності цих вставних компонентів.

Після аналізу виконання завдань з теми «Просте ускладнене речення» ми можемо зробити такі висновки: 1) умови однорідності та відокремлення другорядних членів речення учнями здебільшого засвоєні; 2) найкраще засвоєно ті умови відокремлення, на які більше уваги було звернено на уроках української мови в школі і на які найбільше прикладів у шкільних підручниках (означення, виражені дієприкметниковими зворотами і стоять після означуваного слова; обставини, виражені дієприслівниковими зворотами; відокремлення уточнювальних обставин). Водночас недостатньо засвоєні учнями правила відокремлення прикладок при особових займенниках у непрямих відмінках; прикладок, що вводяться словами «*на прізвисько», «на прізвище*» тощо; прикладок із сполучником ***як.*** Окремою проблемою є те, що у 12% школярів не сформовано поняття «відокремлені члени речення»: як відокремлені вони виділили вставні слова та звертання, які не є членами речення.

Отже, аналіз відповідей учнів на тестові завдання з теми «Просте ускладнене речення» виявив такі проблеми в роботі над простим ускладненим реченням, на які необхідно звернути особливу увагу: слід частіше давати для

синтаксичного розбору речення, у яких відокремлюються члени речення на тих умовах, які не завжди усвідомлюються школярами, постійно звертати їх увагу на розмежування відокремлених членів речення та тих елементів, що виділяються (відокремлюються) комами, але не є членами речення.

Школа має сформувати такі пунктуаційні вміння, як: знаходити в комунікативних одиницях смислові відрізки, що вимагають виділення їх розділовими знаками; ставити розділові знаки відповідно до вивчених пунктуаційних правил; обґрунтувати вибір необхідного розділового знака.

Окрім того, необхідно враховувати й інтонаційний напрям пунктуації, на який у школі зазвичай звертається мало уваги. У писемній мові розділові знаки слугують засобом вираження різних семантико-синтаксичних відношень, дозволяють зробити висновок про відповідну інтонацію висловлювання в усному мовленні, відображають смислове членування і синтаксичну структуру речення (із трьох принципів, що є основою пунктуації, провідна роль належить структурно-семантичному).

Аналізу постановки розділових знаків у реченнях з однорідними та відокремленими членами, вставними та вставленими компонентами, звертаннями повинно передувати виразне читання речення з дотриманням відповідної інтонації: перелічувальної, супровідної, приєднувальної, видільної та ін. Усе це допоможе здобувачам освіти зрозуміти характер зв’язку між змістом та формою в мові, між семантикою та засобами її вираження.

2.3. Методичні рекомендації щодо вивчення простого ускладненого речення на основі поезії Б. Олійника у 8-му класі

Під час вивчення теми **«Однорідні члени речення»** спочатку учні повинні отримати теоретичні знання про однорідні члени як синтаксично однакові члени речення, що пов'язаних один з одним сурядним зв'язком; відомості про граматичні засоби вираження однорідності, до яких належить однакова синтаксична функція однорідних членів; однаковий смисловий зв'язок із загальним для них членом речення, що підтверджується можливістю поставити до них одне й те саме питання; наявність або можливість внесення між ними сполучників; інтонація перерахування (однакова сила вимови однорідних членів, посилення наголосу на кожному з них, наявність сполучних пауз за відсутності сполучників чи їх повторенні). Як відомо, за відсутності зазначених ознак однойменні члени речення не є однорідними.

Учні повинні чітко усвідомити, що однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення, що однорідні члени речення можуть бути непоширеними та поширеними, мати як однакове морфологічне вираження, так і бути морфологічно різнорідними.

З метою вироблення практичних умінь та навичок з теми «Однорідні члени речення» вважаємо за доцільне запропонувати **вправи такого типу:**

Вправа 1. ***Розгляньте приклади речень із однорідними членами речення з поезії Б. Олійника. Визначте, які це члени речення. Якими частинами мови вони виражені? У чому виявляється їхня однорідність***?

1. Все одпливло, як вік і мить./Та щось на дні щемить і дише... 2. І зове, і чарує бровою-крилом, /І п'янить, мов козацький мед, /Перехоплений в стані купальним зелом/ Ворожбитського зілля букет. 3. У кожного - свої герби й знамена, /Свій лад і чин в державі й при столі. 4. Над штормом, над шабельним зблиском,/Над леготом теплим в житах/ Гойдається вічна колиска/ Маятником Життя. 5. А інший - на кроки не міряв: / Летів, і гримів, і... згорів, /І люди відкрили в сузір'ях/ Зіницю нової зорі.

Вправа 2. ***Визначте синтаксичну функцію та морфологічне вираження однорідних членів речення. Які види смислових відношень реалізуються ними? Які засоби у цьому беруть участь?***

Не ті уже чари несе проліскова пора,

Не той уже хміль від коси, і краси,і косинки...

Все рідше від першого погляду серце вмира,

Все більше у ньому примруженої оцінки.

Певніше обходиш ковбані й каміння мулькі.

Обачніші рухи, скупіші і жести, і жарти...

Все нижча відсоток, рокований на помилки.

І так неймовірно зроста їхня вартість! («Літа вже не мчать»)

Вправа 3. ***Розгляньте однорідні члени речення з різним морфологічним оформленням. Які це члени речення? Вкажіть ознаки їхньої однорідності.***

І не вийдеш - мені дятел передав.

Це тому, що в цьому світі

загубитися не важко

Між провулків, віражів і вітражів («За рікою тільки вишні...»).

Одним з найбільш складних для розуміння питань щодо цієї теми є поняття про ***однорідні та неоднорідні означення***. Уміння розмежовувати їх пов’язане з правильною постановкою розділових знаків, оскільки однорідні означення виділяються комами, а неоднорідні - не виділяються.

До ознак однорідності означень зазвичай відносять такі: семантичну однoплановість (розмір, колір, форма та ін.); граматичну однoплановість (розряди частин мови); рівноправність один з одним (не залежать один від одного); залежать від одного слова та відповідають на одне запитання; перелічувальну інтонацію.

Ознаки неоднорідності означень такі: семантична різноплановість (розмір, форма, колір, матеріал, місце, час, приналежність та ін.); граматична різноплановість (розряди слів); нерівноправність (пояснення означенням

словосполучення, складного найменування, що складається з іменника та основного означення); відсутність перелічувальної інтонації.

Вправа 4. ***У наведених нижче реченнях знайдіть однорідні та неоднорідні означення. Як пов'язані між собою однорідні означення? Які ознаки предметів вони виражають? Якими частинами мови вони виражені? Що означають неоднорідні означення? Якими граматичними класами слів вони виражаються?***

Так, ми в ґешефтах - і невмілі, й сірі.

Ви ж на торгах сягнули верховіть,

Та навіть вам шагреневої шкіри

В роковий час усе ж не докупить («Європі»).

Вправа 5. ***У запропонованій поезії Б. Олійника знайдіть однорідні означення. Якими засобами та смисловими відношеннями вони пов'язані? Які ознаки предметів вони позначають? Які вони виконують стилістичні функції***?

..На цій горі,

на пагорбі печалі,

З небесної, святої чистоти

Ідуть дощі вдовиними плачами. («Біля мгарського монастиря»)

Особливу увагу, на наш погляд, необхідно приділити вживанню ***узагальнювальних слів*** при однорідних членах речення з точки зору характеристики їх типів і особливостей пунктуаційного оформлення.

Як відомо, узагальнювальні слова є найзагальнішим вираженням семантики однорідних членів речення. Вони виконують такі ж синтаксичні функції, як і однорідні члени. В основному узагальнюються слова з предметним значенням, рідше – зі значенням ознаки та дії. У ролі узагальнювальних слів використовуються: займенникові та прислівникові слова; деякі іменники; деякі прикметники; поєднання іменних слів; деякі дієслівні лексеми.

Вправа 6. ***Знайдіть у поезії Б. Олійника «Наша мати – сивая горлиця»***

однорідні члени речення та узагальнювальні слова при них, визначте їхню синтаксичну функцію, спосіб морфологічного вираження, синтаксичні відношення та синтаксичну позицію, прокоментуйте пунктуацію.

Наша мати - сивая горлиця.

Все до її серденька горнеться:

Золота бджола - намистиною,

Небо - празниковою хустиною,

Сивий дуб - прокуреним прадідом,

Білочка - мальованим пряником,

Жура-журавель над криницею -

Чистою сльозою-водицею,

А земля - пшеницею ярою,

А літа - замисленим явором.

Уважаємо за доцільне для закріплення вивченого матеріалу запропонувати вправи, навчальна мета яких полягає у виявленні та характеристиці однорідних членів речення, що виконують різну синтаксичну функцію (як головних, так і другорядних).

Вправа 7. ***Знайдіть однорідні додатки, вкажіть їх морфологічну форму та засоби їх вираження. Який член речення уточнюється, пояснюється, чи емоційно підтримується ними? Які смислові відношення ними реалізуються?***

Ех, повстав я -

розпалася скіфська гора,

Наполохавши римських гусей!

Взяв я рештки меча, золоту пектораль

І сховав крадькома в музей («Я спокійно б лежав під вагою століть»)

На завершальному етапі пропонуємо вправу, завдання до якої передбачає виконання аналізу однорідних членів речення за схемою:

1) випишіть з уривка поезії Б. Олійника «До землі» однорідні члени разом із головними словами;

2) вкажіть синтаксичну функцію однорідних членів та ступінь їх поширеності;

3) вкажіть спосіб морфологічного вираження однорідних членів;

4) визначте синтаксичні відношення між однорідними членами;

5) вкажіть засоби зв'язку між однорідними членами;

6) вкажіть наявність або відсутність узагальнювального слова при однорідних членах, а також спосіб його вираження;

7) прокоментуйте, які стилістичні функції виконують однорідні члени (уточнюють різні деталі загальної картини, представляють динаміку дій, утворюють ряд епітетів, що мають експресивність, та ін.);

8) поясніть пунктуацію при однорідних членах речення.

Скільки тебе ми снарядами й мінами шарпали,

Списом кололи, свинцем поливали!

А ти брала до себе, як мати, солдатів і маршалів

Під обеліски, під горбики і хрести.

Відповідно до чинної програми після вивчення однорідних членів речення учні ознайомлюються із **звертанням та вставними словами (словосполученнями, реченнями)**.

На вивчення непростої синтаксичної теми відводяться всього 5 год., що багато в чому визначає причини її фрагментарності і поверхового розуміння, хоча ці синтаксичні конструкції надзвичайно цікаві щодо їх граматичних ознак і стилістичних можливостей.

Вивченню будь-якої мовної теми передує осмислення теорії та історії питання, яке можна запропонувати учням у різних формах: від повідомлення та презентації до рефератів та навчальних проєктів.

Наприклад, картка-опитувач за змістом теоретичного матеріалу з теми «Звертання» може охоплювати такі питання:

1. Що таке «звертання»?

2. Яким є походження особливої граматичної категорії «звертання»?

3. Які функції виконує звертання?

4. Які методи морфологічного вираження звертання?

5. Яка структура звертань?

6. Які позиції може займати звертання в реченні?

7. Якою інтонацією характеризується звертання?

8. Які розділові знаки використовуються при звертанні?

Після осмислення теорії та історії питання, що стосується звертання, учитель пропонує дітям закріпити отримані знання під час виконання вправ, метою яких є вироблення міцної лінгвістичної навички знаходження звертання серед інших конструкцій (вокативні речення, назривні речення).

Вправа 1. ***Проаналізуйте способи вираження звертань: якими частинами мови та формами кожне з них виражене, ступінь поширеності, їхню стилістичну функцію в поетичному тексті. Позначте також звертання, які мають посилену емоційну виразність, і охарактеризуйте мовні засоби, за допомогою яких це досягається.***

Помолиться з горя Жовтим Водам.

«Гей, вернися, гетьмане, вгамуйсь!»-

Репетуєм сходом і приходом.

Вибив люльку:

«Може, й повернусь,

Як з отари станете народом» («Осіннє»)

Вправа 2. Прочитайте поезію Б. Олійника вголос, виділіть інтонаційне звертання, вкажіть, чим вони виражені. Як звертання характеризує адресата, а також того, до кого звертається?

Над Полтавою - літо бабине.

У Санжарах - падолист...

Що ж ти, мила, зі мною бавишся:

Став я тінню - подивись!

Я біжу, аж іскри порскають

З-під років, як з-під чобіт...

Ну навіщо мені ти Ворсклою
Зав'язала білий світ?

Я ж не камінь, та я ж не дерево.
То допоки - одвічай:
Я на цім, ти на тому березі,
Посередині - печаль?

Може б, я до якої горлиці
Перекинув тихий міст,
Але ж ти мені, мила, Ворсклою
Зав'язала білий світ.

Вправа 3. ***У реченнях знайдіть звертання. Вкажіть, чим вони виражені, поясніть, які почуття мовця передають, як характеризують адресата, їхні стосунки один до одного***.

- Куди ж це ви мамо?! -
сполохано кинулись діти.
- Куди ж ви, бабусю? -
онуки біжать до воріт.
- Та я недалечко...
де сонце лягає спочити.
Пора мені, діти...
А ви вже без мене ростіть.
- Та як же без вас ми?
Та що ви намимислили, мамо?
- А хто нас бабусю,
у сон поведе по казках?

Вправа 4. ***Виразно прочитайте уривок з поезії Б. Олійника. Поясніть,***

як зміниться зміст кожного речення, якщо змінити розташування звертання та інтонацію.

Гей, дуби мої - зелені хмарочоси...

А мені уже дорога на похил.

Карі очі? Гойні брови? Чорні коси?..

Де ж ви, коні мої вірні?! Тільки пил .

Вправа 5. ***Знайдіть звертання та охарактеризуйте їх з позицій способів морфологічного вираження та смислової ролі у висловлюванні***.

І раптом цю тишу навиліт пронизує: «Сину-у!»

І десь із колони, як з берега вічності: «Мамо-о!..»

Біжать од воріт матері, наречені, дружини,

Злітають хустки і лягають на трави снігами.

І кришиться небо від зойків згорьованих: «Сину-у!»

І листом осіннім спада над колоною «Мамо...» («На березі вічності»)

Вправа 6. ***Спишіть, розставляючи відсутні розділові знаки та пояснюючи їх. Виділіть звертання та охарактеризуйте їх за наступною схемою: 1) спосіб вираження; 2) ступінь поширеності; 3) місце у висловлюванні; 4) смислова роль***.

1.Юначе мій чиєїсь мами сину

Зодягнений на джинсовий мотив, -

Я аж завмер, коли ти... півхлібини

"В дев'ятку" натреновано вгатив! («В оборону хліба»)

2. - Та було б мамо та було б розумнице

Та було б слухать - серце не питається.

А тепер мені тополина вулиця

За четвертою хатою кінчається

(«І звідкіль воно хмара волохатая»)

2. Сивий мій друже...

Ах сивий мій друг

Лихом об землю, як шапкою, вдаримо:

Все повертається на правічний круг.

Казка далека гойдається маревом

(«О, це осіннє журавлине «кру!»).

Вправа 7. ***У поданих реченнях знайдіть звертання та виконайте їх синтаксичний аналіз за запропонованою схемою***:

1) смислова функція звертання;

2) спосіб морфологічного вираження звертання;

3) структура звертання;

4) позиція звертання в реченні;

5) інтонація як фонетичний засіб оформлення звертання;

6) пунктуація під час звертання.

Вмерзнув повід у долоню.

Так оце виходить, коню.

Ми з тобою гнали крізь віки,

Щоб Зеленої неділі

Встигнуть... на чуже весілля?

Де ж твої, Марусю, рушники?! («Парубоцька балада»)

Наступним етапом вивчення простого ускладненого речення є ознайомлення учнів з **вставними словами (словосполученнями, реченнями**). Загальновідомо, що вставні конструкції є одним із засобів зв’язку речень у тексті, а правильне й доречне їх використання робить мовлення школярів більш стрункім, логічним та експресивно-виражальним. З огляду на це важливим завданням вчителя є ознайомлення учнів із різними семантичними групами вставних компонентів, а також навчання школярів вживанню цих конструкцій і з урахуванням мовленнєвої ситуації та особливостей функціонального стилю.

Робота над поетичним текстом із вставними словами як сполучними елементами сприяє формуванню в учнів уміння будувати логічно зв'язне висловлювання. Отже, робота над вставними словами є одним із важливих засобів розвитку зв'язного мовлення та логічного мислення учнів.

Учитель повинен наголосити на тому, що вставні конструкції граматично не пов'язані з компонентами основної частини висловлювання і самі не є ні членами речення, ні частинами складного речення. Ні від них, ні щодо них не можна поставити питання. Пропонуємо учням виконати такі вправи:.

Вправа 1. ***Прочитайте виразно уривок з поезії Б. Олійника «Романтичне інтермецо». З'ясуйте роль вставних слів у поетичному тексті.***

Рвешся у бій. А кому це нада?
Хочеш грому – сходи в кіно.
І, між іншим, уже барикади
Вийшли з моди давним-давно.
Дон Кіхоте, давай-но пісню,
Та поділим на двох плаща...
А їй-богу, вона залізна,
Древня логіка у міщан.
Може, справді і нам вже треба
Якоритись на супокій?
Почекайте: а як же небо?!
А дорога, а вірний кінь?! («Романтичне інтермецо»)

Вправа 2. ***Запишіть поезію Б. Олійника «*****Людей, звичайно, більше, ніж народу»*****. Підкресліть вставні слова, з'ясуйте їх значення. Розставте розділові знаки.***

Людей звичайно більше ніж народу...
Коли виспівує на цілий сход
Любов до людства... з сотого заходу, -

Згадай нарешті і про свій народ

Хоча б за те що має він в цю мить

Виконувати каторжну роботу

За тебе перед людством червоніть.

Вправа 3. ***Прочитайте речення. Поясніть значення вставних конструкцій. Доберіть до них синонімічні слова. Запишіть речення у зміненому варіанті.***

1.Міцнюща моя кров! Жаркіша від огнива./І, певно, не дарма татарський людолов/ Вогонь моїх дівчат висмоктував хапливо,/Щоб освіжить свою уже осінню кров. («*Мій борг*»). 2. А кохання найгрізнішими указами/Ні зів'яти, ні вхолонуть - не примусити./А єдиних слів, на жаль, було не сказано.../А для чого ті слова, як плаче музика? («*Музика»*). 3. Мабуть, знають о тім лише дві стежини малі, /Що одна – тільки топчеться, а друга заростає вже, («*Говорили-балакали дві верби за селом...*»). 4. Вірний дятел мені вістку переслав, /Що, мовляв, на видноколі/ засвітилася розлука, /Що печаль до мене плине в два весла. («*За рікою тільки вишні*»). 5.Як вона хмільно спадала униз - /Руса коса твоя... руса до пояса. /Жаль, що було те давно... аж колись. /Жаль, що до днів тих тепер -/як до полюса. («*О, це осіннє журавлине «кру!*»).

Вправа 4. ***Вставте в поетичний текст на місця пропусків вставні слова. Розставте розділові знаки.***

Здрастуй синку. Я ж тобі казала,

Дитино аби добре вкутував шию

Бо застудишся. А таки допарубкувався!

…… у тебе жар, бо половини

З твого письма не второпала.

А вишні …….білі.

……. рясно вродять бо як молоком облиті.

Так ти ……..приїхав би? Га?» («Стою на землі»)

Вправа 5. ***Випишіть із речень вставні слова, визначте їхнє значення. Зверніть увагу на розміщення розділових знаків.***

1. Сивесенькі. /І зуби вже – не креш./І серце ледь не вискочить з орбіти. /То нащо б так за молодими бігти? /Себе і час, на жаль, не обженеш («*Перевдягання душ*»).

2. Колами, колами/лист опада з високості. /Зорями хтось вишиває/небесний намет... /Може, це казка? А може?.. /А може, це просто/Осінь мені нагадала/забутий сюжет? («*Сюжет*»).

3. А може б дати серцю одійти/Від міньбища коругвами на стяги? /Бо вернуться онуки із розваги -/І не впізнають, де чиї діди? («Перевдягання душ»).

4. Мовляв, зійшлися начебто ж... колишні, /А й досі не сідають за столи? («Перевдягання душ»)

У процесі ознайомлення учнів із **вставленими компонентами** вчителеві необхідно наголосити на тому**,** що такі синтаксичні елементи зазвичай відносяться не до окремих членів, а до всього речення в цілому. Вони, не змінюючи своєї функції вставленості, можуть займати будь-яке положення – препозитивне, постпозитивне та інтерпозитивне. Пропонуємо учням виконати такі вправи:

Вправа 1. ***Серед наведених прикладів знайдіть вставлене речення***.

а) Перебування у Києві, уяви собі, багато дало мені для п’єси (*О. Довженко*).

б) І ніколи, можливо, сучасник (я маю на увазі художника-творця) не мав такого вдячного ґрунту для створення зразків мистецтва високих і значливих, як у наш час (*О. Довженко*).

в) Рідна хата, як водиться, старшому братові зосталася (*Панас Мирний*).

г) Нерідко пошуки майбутнього вчителя починаються з того, що в людині, яка ще не має педагогічної освіти, виявляються задатки таланту педагога (*В. Сухомлинський*).

Вправа 2. ***Виразно прочитайте уривок з поезії Б.Олійника «Іронічний танок». Випишіть вставлені конструкції. Поясніть їх стилістичну роль у поетичному тексті.***

Втрачено час...

Киньте, мадам:

Нам би знайти головнішу пропажу.

(Боже мій правий, що я віддам,

Аби хоч раз ви знайшли себе,

справжню!)

Та не одводьте погляд убік,

Ну, вже хоч зараз не грайте нарешті!

Марне молю. Втрачено лик.

Навіть...зіниці узяті на ретуш.

Ручкою...так (не передам!).

Очі опустим чернечно-пречисті.

(Як це колись личило вам!)

...Але ж, мадам,уже... падає... листя...*(«Іронічний танок»)*

У процесі ознайомлення учнів **із відокремленими членами речення** пропонуємо такі етапи вивчення:

1. Аналіз відокремлених членів речення на матеріалі поетичних творів Б. Олійника, що передбачатиме такі завдання : «знайдіть відокремлені члени речення й проаналізуйте їх зі стилістичної точки зору»; «поясніть пунктуацію при відокремлених членах речення»; «побудуйте інтонаційні схеми речення з відокремленням і без нього»; «випишіть з поезії речення із відокремленням та поясніть розділові знаки»; «порівняйте тексти з відокремленими членами речення і без них та з'ясуйте стилістичну роль відокремлення»; «доведіть чи спростуйте доцільність уживання відокремлення в поетичному тексті». Наприклад, пропонуємо такі вправи:

Вправа 1. ***Виразно прочитайте уривок поезії «Сім» Б. Олійника. Знайдіть відокремлені члени речення та проаналізувати їх з точки зору стилістичної ролі.***

Чому ж він, зашивши переляком рот,

Співучий та добрий,

німує, мов риба,

Чи, в погріб забившись,

налякано кліпа

і шепче сусідові крадьки в рукав:

«Та він же не винен,

а ворон”... украв».

Оце твій народ?! («Сім»)

Вправа 2. ***Поясніть пунктуацію при відокремлених членах речення. Побудуйте інтонаційні схеми речення з відокремленням і без нього*.**

1.— Невже ж ми всі, — я вже волаю в пам’ять.— /Невже не той обрали шлях і брід? /Невже ж діди, конаючи на палях,/Не виправдали на землі наш рід?! («*Сім»*). 2. Не озираючись, відмахується: «Потім, мамо. Ну ви ж бачите: ніколи».(«*А все було ніколи*»). 3.Лепечу тепер струмочком біля хвіртки. /Шепочу їй: хоч устами приторкнись. /А вона собі, примхлива, наче скрипка, /Випада з мого оркестру, хоч втопись. («*Був я вітром, був я лютим, був я нордом...»)*

2. Перебудова мовного матеріалу: «замініть невідокремлені члени речення відокремленими»; «порівняйте інтонацію і пунктуацію речень»; «замініть підрядне речення відокремленим членом»; «поясніть, коли краще використовувати складне речення, а коли – просте з відокремленням»; «замініть два речення одним, у якому присудок другого речення стане відокремленим додатком»; «поширте просте речення за допомогою відокремлення»; «виявіть відтінки значення»; «виберіть із тексту лише ті речення, у які можна ввести відокремлені члени», «запишіть речення, ускладнені відокремленням»; «речення з підрядними означальними і підрядними обставинними замініть відокремленням, поясніть умови вживання їх у мовленні»; відредагуйте текст з відокремленими членами»; аргументуючи свою правку (синтаксичні, стилістичні, семантичні умови)».

Пропонуємо виконати такі вправи:

Вправа 1. ***Прочитайте поезію «Дивовижа» Б. Олійника. Речення з відокремленими членами речення перебудуйте на складнопідрядні.***

І тільки на якомусь перехресті,
упевнившись, що я його не бачу,
він раптом опаде, немов листок,
прибитий вітром із чужого саду.
Прижухло-сіре, в кожнім регіоні
однакове, притерте до ландшафтів,
розтане між відсталих автохтонів,
що поспішають до свого гнізда («Дивовижа»).

Вправа 2. ***Доповніть рядки з поезії «Про хоробрість» Б.Олійника відокремленими членами речення, порівняйте інтонацію і пунктуацію речень.***

Шкандибає гарба по бруківці райцентру,
……..
І стоїть край дороги забута церква,
Як невдалий макет ракети.
І лежить він на возі, …….
І сіда йому сонце на лоба.
І незвісно, кому треба більше хоробрості:
Космонавту чи хліборобу?

3. Побудова речень, текстів: «складіть речення за поданою структурною схемою»; «побудуйте речення за поданою інтонаційною схемою»; «складіть речення, використовуючи подане словосполучення як відокремлений член речення»; «підберіть до дієприкметників-омонімів залежні слова і складіть речення з відокремленими означеннями», «складіть невелике висловлювання з урахуванням стилю і типу мовлення з доречним використанням відокремлених членів речення»; «напишіть твір, доречно вживаючи відокремлені другорядні члени речення».

Наведемо вправи і завдання:

Вправа 1. ***Складіть речення, використовуючи подані словосполучення як відокремлений член речення***.

Тремтячи від злості, оповитий надіями, співаючи патрітичні пісні, сповнений надії, озирнувшись навкруги, незважаючи на складну політичну ситуацію, наближений до світового стандарту.

Вправа 2. ***Складіть невелике висловлювання за поданим початком, використовуючи відокремлені члени речення***.

...Схаменувсвя: на плечі - осінній лист.

Вже мій вечір проминає сум і сад,

А навстріч йому з-за рогу,

ніби лис,

Підкрадається нечутно листопад (*«Розкололися літа*»)

Вивчення теми **«Речення з відокремленими членами. Відокремлення означення і прикладки»** ми пропонуємо розпочинати зі спостереження над мовним матеріалом. На цьому етапі учні повинні проаналізувати запропоновані вчителем речення, виписати відокремлені члени речення і пояснити пунктуацію при них. За поданими реченнями можна скласти інтонаційні схеми. Також можна запропонувати здійснити аналіз речення, з'ясовуючи функціональні й смислові особливості відокремлених членів речення. Наприклад:

Вправа 1. ***Перепишіть речення, знайдіть узгоджені й неузгоджені означення та пояснювальні ними слова. З'ясуйте морфологічне вираження означень та умови їх відокремлення чи невідокремлення.***

1. Та й зникли за юначий обрій свій...

   Сидять, захекані, мої колишні.

   - Не наздогнали?- запитав утішно. -

   А може, і не варт смішити світ? *(«Перевдягання душ*»)

2. Уже ж і воля їм далась, як путнім,

Уже й в Центральній Раді прорекли,

Що ми, пак, суверенні й самобутні,

Та, лиш з Оки гармати заревли *(«Прозріння*»)

У процесі вивчення простих речень, ускладнених відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами, необхідно звертати увагу на те, що їх легко замінювати підрядними означальними реченнями, а коли в дієприкметниковому звороті є обставинне значення часу, умови, причини тощо, – відповідними підрядними обставинними. Можна запропонувати завдання на перебудову мовного матеріалу. Наприклад:

Вправа 1. ***Прочитайте виразно поезії Б. Олійника. Речення з відокремленими означеннями перебудуйте на складнопідрядні речення. Простежте зміни в значенні речення, його емоційне забарвлення***.

1. Я в центрі кола, визначенім сонцем,

Заглиблю руку в чорний чорнозем -

І стеля над готичним храмом сосен

Спаде на мене зливою озер. («*Я в центрі кола, визначенім сонцем*»)

2. Об чім ти замислився, білий, мов лунь,

Обернений ликом печальним на Схід,

Де, впаяний круто в небесну латунь,

Ісламський півмісяць обстежує світ? («*Афганцеві*»)

У процесі вивчення теми **«Відокремлені обставини»** пропонуємо такі вправи:

Вправа 1. ***Прочитайте речення з поезії Олійника. Знайдіть відокремлені обставини, поясніть умови відокремлення. Яку роль вони відіграють у тексті?***

Та скільки ж можна на чужих пророків

Молитися, не вірячи своїм?! («Прокинься нарешті»).

Потім тихо, сховавши в зіницях болі,

Нахваляється дядько на завтра,

Що оце хоч книжок начитається вволю

Про любов та про космонавтів... (Про хоробрість)

Вправа 2. ***Перебудуйте прості ускладнені речення на складнопідрядні та поясніть їх стилістичну роль.***

Онуки, у загонистій ходьбі

Оглянувши на вас, беруть на жарти:

- Пощо мінять їм, як штани, штандарти? («*Переводягання душ*»)

І, надивившись різних див, -

Клянуся на мечі пера -

Дивнішого не сподобив

Від України до Дніпра. («*Освідчення*»)

Під час вивчення теми «Відокремлені члени речення» варто звернути увагу на виразність мовлення учнів. Учителеві необхідно вчити дітей правильно робити логічні наголоси, паузи, підвищувати й понижувати тон голосу. Пропонуємо вправи і завдання, що забезпечать формування вмінь чути й передавати смислове навантаження висловлювання з відокремленими членами речення.

Вправа 1. ***Порівняйте вимову синтаксичних конструкцій і аргументуйте зроблені вами висновки. Накресліть інтонаційні схеми до цих речень.***

В Європі бродять, як і при Мазепі,

Випрошуючи кусень «під народ».

Та назирають:скільки хто їм кине

У шапку. І, загрібши до полтини,

Поза народ несуть у свій вгород. («Прозріння»)

Вправа 2. ***Подані рядки з поезії Б. Олійника запишіть у вигляді інтонаційних схем.***

І, повернувши із країв замежних,

Уже й тепер - в посутньо незалежній!

Так само плачуть у кущах калини

Над страдницькою долею Вкраїни. («Прозріння»)

Вправа 3. ***Прочитайте поезію Б. Олійника, дотримуючись правил інтонаційної передачі змістового навантаження та авторського бачення змісту.***

Вона усміхнулась,

красива і сива, як доля.

Махнула рукою -

злетіли увись рушники.

«Лишайтесь щасливі», -

і стала замисленим полем

На цілу планету,

на всі покоління й віки. («Пісня про матір»)

Отже, у результаті систематичної роботи з вивчення відокремлених членів речення забезпечується свідоме засвоєння теоретичного матеріалу та формування мовленнєвих умінь учнів.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було зроблено такі загальні висновки.

На виконання ***першого завдання*** дослідження з’ясовано сутність і зміст поняття «просте ускладнене речення». Аналіз лінгвістичної літератури засвідчив, що **відокремлення** є смисловим та інтонаційним виділенням другорядних членів речення для надання їм більшого граматичного й смислового значення. Такий підхід дозволяє розглядати комунікативно-прагматичні функції відокремлених членів речення в комунікативно орієнтованому синтаксисі. Відокремлення підсилює комунікативне навантаження речення, сприяє виділенню в синтаксичній конструкції основного й другорядного, підвищує інформативність, робить його більш стислим та емоційним.

Ускладнене речення – це ускладнений вид простого речення, що не є самостійною синтаксичною одиницею. Структуру ускладненого речення суттєво ускладнюють однорідні члени, відокремлені конструкції, звертання, вставні та вставлені компоненти. Ускладнені конструкції відрізняються від інших типів речень (елементарного простого і складного) властивими їм синтаксичними відношеннями. Ускладнене речення має ознаки предикативності та актуалізує зміст висловлювання. Ступінь самостійності ускладнювального компонента, його комунікативна значущість визначаються інформативним змістом висловлювання та його актуальним членуванням. Ускладнювальний компонент має інтонаційну характеристику: відповідає певному типу інтонаційної конструкції.

Відокремлені члени речення характеризуються такими особливостями: інтонаційне виділення відокремлених членів, ослаблений зв'язок відокремленого члена, граматична й семантична незалежність, незначна конструктивна роль відокремленого члена в структурі речення. У мовознавстві виділяють відокремлені означення, відокремлені прикладки, відокремлені додатки, відокремлені обставини, тобто другорядні члени

речення, яким властивий відтінок додаткового повідомлення, яке доповнює основний зміст, виражений головними членами речення.

Відповідно до ***другого завдання*** магістерської роботи було з'ясовано й узагальнено психолого-педагогічні особливості роботи з поетичним тестом на уроках української мови. У нашому дослідженні віршований текст розглядається як мовленнєвий продукт, що виражає специфічні особливості української мови та демонструє мовні засоби вираження змісту, характерні для творів словесного мистецтва, що є культурною цінністю, яка втілила духовну спадщину не тільки українського народу, а й світової цивілізації.

Поетичний текст демонструє вживання морфемно-синтаксичних і лексико-граматичних конструкцій, що вивчаються, в їх природному оточенні, є зразком монологічного й діалогічного мовлення, слугують основою для побудови самостійних висловлювань. Поетичні твори стимулюють розумову діяльність, породжуючи безліч порівнянь і зіставлень із власним життєвим досвідом, впливаючи на почуття та емоції, сприяють розвитку творчого потенціалу, формуванню естетичного смаку. На основі читання, аналізу та інтерпретації віршованого тексту найбільш ефективно здійснюється формування мовних навичок та умінь у таких видах мовленнєвої діяльності, як читання та говоріння.

Методика роботи з будь-яким поетичним текстом є складною психолого-педагогічною та лінгводидактичною системою, метою якої є руйнування «дистанції» між художнім твором і читачем через співпереживання тексту, пізнання естетичної цілісності твору словесності, розуміння його змісту, образу автора, механізму створення поетичного шедевра та усвідомлення креативної функції мови в художньому творі.

Поетичний текст характеризуємо як *художнє структуроване смислове ціле, що функціонує під дією екстралінгвістичних, прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших факторів, внаслідок чого він здатний акумулювати різноманітні змісти – від мовних і культурологічних*

до унікальних суб'єктивних. Така природа тексту зумовлює високий рівень інформації.

Поетичний текст має особливу структурну організацію. Існує багаторівнева структура поетичного тексту, яка охоплює лінгвістичну (власне мовну), екстралінгвістичну та внутрішню форми вираження.

На виконання ***третього завдання*** магістерської роботи було здійснено аналіз програм, підручників з теми дослідження. Було встановлено, що основними етапами **вивчення простого ускладненого речення** в школі є: початковий; пропедевтичний (5 клас); систематичний (8 клас); факультативний (10-11 класи). Було виявлено, що засвоєння розділу «Просте ускладнене речення» для школярів є досить складним і трудомістким процесом. Численні труднощі пояснюються, насамперед, різноманітністю тих синтаксичних конструкцій, які вивчаються у межах цієї теми: однорідні члени речення; відокремлені другорядні члени; порівняльні конструкції; уточнювальні, пояснювальні та приєднувальні конструкції; вставні та вставлені конструкції; звертання.

Ми з'ясували, що вивчення простого ускладненого речення за чинними підручниками з української мови є недостатньо ефективним із погляду теми нашого дослідження, оскільки більшість вправ побудовані на матеріалі речень, а не фрагментів текстів, зокрема ліричних творів.

Відповідно до ***четвертого завдання дослідження*** було з'ясовано сучасний рівень сформованості знань і вмінь з вивчення простого ускладненого речення у школі. Було розроблено тестові завдання, відповіді на які давали загальне уявлення про розуміння школярами основних понять, зокрема про особливості однорідних членів речення; відокремлення як смислове й інтонаційне виділення другорядних членів речення, про основні й додаткові умови відокремлення, про правила вживання розділових знаків у простих ускладнених реченнях.

Аналіз виконання завдань констатувального зрізу з теми «Просте ускладнене речення» дозволив зробити такі висновки: умови однорідності та відокремлення другорядних членів речення учнями здебільшого засвоєні;

найкраще засвоєно ті умови відокремлення, на які більше уваги було звернено на уроках української мови в школі і на які найбільше прикладів у шкільних підручниках (означення, виражені дієприкметниковими зворотами і стоять після означуваного слова; обставини, виражені дієприслівниковими зворотами; відокремлення уточнювальних обставин). Водночас недостатньо засвоєні учнями правила відокремлення прикладок при особових займенниках у непрямих відмінках; прикладок, що вводяться словами «*на прізвисько», «на прізвище*» тощо; прикладок із сполучником ***як.*** Окремою проблемою є те, що у 12% школярів не сформовано поняття «відокремлені члени речення»: як відокремлені вони виділили вставні слова та звертання, які не є членами речення.

З метою виконання ***п'ятого завдання*** дослідження було розроблено методичні рекомендації щодо вивчення теми «Просте ускладнене речення» у 8-х класах. Запропоновано вивчення теми, що передбачає основні етапи формування мовленнєвої компетентності:**1) аналіз відокремлених членів речення на матеріалі поетичних творів Б. Олійника** та виконання таких завдань: «знайдіть відокремлені члени речення й проаналізуйте їх зі стилістичної точки зору»; «поясніть пунктуацію при відокремлених членах речення»; «побудуйте інтонаційні схеми речення з відокремленням і без нього»; «випишіть з поезії речення із відокремленням та поясніть розділові знаки»; «порівняйте тексти з відокремленими членами речення і без них та з'ясуйте стилістичну роль відокремлення»; «доведіть чи спростуйте доцільність уживання відокремлення в поетичному тексті»; **2) перебудову мовного матеріалу** шляхом виконання таких завдань*:* «замініть невідокремлені члени речення відокремленими»; «порівняйте інтонацію і пунктуацію речень»; «замініть підрядне речення відокремленим членом»; «поясніть, коли краще використовувати складне речення, а коли – просте з відокремленням»; «замініть два речення одним, у якому присудок другого речення стане відокремленим додатком»; «поширте просте речення за допомогою відокремлення»; «виявіть відтінки значення»; «виберіть із тексту

лише ті речення, у які можна ввести відокремлені члени», «запишіть речення, ускладнені відокремленням»; «речення з підрядними означальними і підрядними обставинними замініть відокремленням, поясніть умови вживання їх у мовленні»; відредагуйте текст з відокремленими членами»; аргументуючи свою правку (синтаксичні, стилістичні, семантичні умови)»; **3) побудову речень, текстів** (завдання: «складіть речення за поданою структурною схемою»; «побудуйте речення за поданою інтонаційною схемою»; «складіть речення, використовуючи подане словосполучення як відокремлений член речення»; «підберіть до дієприкметників-омонімів залежні слова і складіть речення з відокремленими означеннями», «складіть невелике висловлювання з урахуванням стилю і типу мовлення з доречним використанням відокремлених членів речення»; «напишіть твір, доречно вживаючи відокремлені другорядні члени речення»).

Розроблена нами система вправ з теми «Просте ускладнене речення» сприятиме усвідомленому розумінню лінгвістичної сутності та функцій відокремлених членів речення, активізації мовленнєво-комунікативної діяльності учнів, сприятиме формуванню вмінь доцільно використовувати речення з напівпредикативними зворотами у мовленнєвій діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів методичної роботи. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні теоретико-методичних засад вивчення простого ускладненого речення у старшій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ : Грамота, 2021. 192 с.
2. Антонов А. В. Сприймання та розуміння тексту. Київ: Знання, 1977. 48с.
3. Арполенко Г., Грищенко А., Німчук В., Русанівський В., Щербатюк Г. Історія української мови. Синтаксис. Київ, 1983. 503 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посібник. Львів: Світ, 2003. 432 с.
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 342 с.
6. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посібник / Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Київ: Вища шк., 2005. 270с.
7. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
8. Бондаренко Н.В. Текстоцентрична система вивчення державної мови: теоретичний і практичний аспекти. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: матеріали міжнародного науковометодичного семінару*. Ужгород: Ліра, 2009. С. 143–153.
9. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. Київ : Радянська школа, 1963. 187 с.
10. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 222 с.
11. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. 220 с.
12. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 172 с.

13. Вінтонів М. О. Комунікативна структура речення і тексту в українській літературній мові : дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01. Донецьк : Донецький національний ун-т, 2013. 423 с.
14. Вінтонів М. О., Новікова О.О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць. *Фундаментальні та прикладні дослідження сучасні науково – практичні рішення та підходи* (5). 2019. С. 313-320.
15. Волох О., Чемерисов, М., Чернов Є. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. Київ: Вища школа, 1989, 334 с.
16. Глазова О. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. 2-ге вид., перероб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 255 с.
17. Глазова О., Косян Т. Матеріали до уроків української мови у 8 класі. Київ: КМІУВ ім. Б. Грінченка, 1994. 65 с.
18. Голуб Н. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. №1. С. 107–118.
19. Голуб Н.Б. Робота з текстами на уроках української мови у процесі вивчення синтаксису й пунктуації у 8–9 класах. *Українська мова і література в школі.* 2017. № 1. С. 2–8.
20. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
21. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. 664 с.
22. Гуйванюк Н. В., Чолкан В. А. Співвідношення об’єктивності та суб’єктивної модальності в реченні: навч. посібник. Чернівці: Рута, 1997. 63 с.
23. Дудик П. С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ „Академія”, 2010. 384 с.
24. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наукова думка, 1982. 210 с.

25. Загальна психологія: Підруч. для студ. вузів/С. Д. Максименко, В.О.Зайчук, В. В. Клименко. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704с.
26. Загнітко А. Методи, методики дослідження сучасного синтаксису. *Науковий вісник Чернівецького університету (475-477)*, 2009. С. 207–213.
27. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с
28. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
29. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. 2-ге вид., виправл. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с
30. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
31. Загнітко А. Функційно-комунікативні інновації в сучасному синтаксисі: об'єктивний простір. Лінгвістичні студії LINGUISTIC STUDIES : зб. наук. праць / гол. ред. А. П. Загнітко. Вип. 38. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 7–15.
32. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
33. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. Київ: Вища шк., 1989. 63 с.
34. Кадомцева Л. О. Ускладнення речення у світлі сучасної синтаксичної теорії. *Українське мовознавство*. Київ, 1989. Вип. 16. С. 60–65.
35. Козак Р. В. Синтаксичний концепт ускладненого речення сучасної української мови. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки*. 2015. № 40. С. 118–122.
36. Кротевич, Є., Родзевич, Н. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вид-во АН Української РСР, 1957. 236 с.
37. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

38.Кульбабська О. Семантико-синтаксичні відношення рівня простого речення. *Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця* / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2 (4). С. 104–116.

39.Курило О. Початкова граматика української мови. Частина 2. Львів. Вінниця: Видавництво «Поділля». 1921. URL: http://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9628.

40. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Канада : Торонто, 2001. 342 с.

41.Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. Київ : Вища шк., 1972. Ч. 1. 406 с.

42.Курс сучасної української мови / за ред. А. А. Булаховського. Київ,1951. Т.2. Синтаксис. 520 с.

43. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису в мовній освіті вчителів української мови та літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 2006. 20 с.

44.Кучеренко І. Основні підходи до систематизації та структурування уроку української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 7 – 8. С. 7–12.

45.Кучерук О. А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: словник-довідник. Житомир: Рута, 2010. 184 с.

46.Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі теорія і практика: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.

47.Кучерук О.А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: словник-довідник. Житомир: Рута, 2010. 186 с.

48.Кушнір Т. І. Специфіка реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису. *Молодий вчений*, 2016. (4), С. 545-549.

49. Кушнір Т. І. Специфіка реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису. *Молодий вчений*, (4), 2016. С.545-549.
50. Левицький М. Українська граматика для самонавчання. Катеринослав-Ляйпціґ, 1923: URL: http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9633
51. Леонтиев А.А. Восприятие текста как психологический процесс. *Психологическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия.* Киев: 1979. С.25.
52. Макарова Л. І. Основи психології і педагогіки. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 116 с.
53. Мельничайко В. Я. Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в 4-8 класах: методичний посібник для вчителів. Київ : Рад. шк., 1975. 44 с.
54. Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966, 324 с.
55. Методика викладання української мови в середній школі / За ред. І.С. Олійника. Київ: Вища школа, 1989. 386 с.
56. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М.І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З.П.Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А.Г. Галетова, Т.В. Коршун, А.В.Нікітіна, Т.Г.Окуневич, О.М.Решетилова; за ред М.І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
57. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01. К. : Інститут української мови НАН України, 2002. 30 с.
58. Мойсієнко А. К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення: навчальний посібник. Київ: видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 167 с.
59. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8-9 класах : метод. посібник / Н. Б. Голуб, Л. В. Галаєвська. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 128 с.

60. Наукові основи методики літератури : Навчально-методичний посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.
61. Неділько В. Я. Методика викладання української літератури в середній школі: підр. для студ. ун-тів і пед. ін-тів. Київ: Вища школа, 1978. 248с.
62. Нечуй-Левицький І. Граматика української мови. Частка ІІ. Синтаксис. Київ, 1914. Режим доступу: http://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9836.
63. Ожоган В.М. Синтаксис української мови : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2010. 332 с.
64. Омельчук С. А. Формування мовленнєвокомунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 2003. 20 с.
65. Омельчук С.А. Комунікативно-функційний підхід до вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2007. №1. С.2–9.
66. Осадца М.). Граматика руського языка. Львів: Ставропіг. ін.-т., 1876, 238 с.
67. Островська Л. Залежність формально-граматичної організації простого речення від інтонаційних характеристик. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство : наук.-метод. журнал.* Вип. 303. Т. 315. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. С. 24–29.
68. Островська Л. Теоретичні проблеми синтаксису сучасної української мови : навчальний посібник; відп. ред. С. Пономаренко. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 240 с.
69. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
70. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.

71.Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика: пробний підруч. для гімназій гуманітарного профілю. Київ: Вежа, 2007. 240 с.

72.Пентилюк М. І., Караман С. О. та ін. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2000. 264 с.

73. Плиско К. М. Викладання синтаксису української мови. Київ: Рад. шк., 1978. 184 с.

74.Плиско К.М. Синтаксис української мови. Харків: Основа, 1992. 149с.

75. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник / Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін.; за ред. М. Я. Плющ. 3-тє вид. стер. Київ: Вища шк., 2001. 430 с.

76.Плющ М.Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і прагматичний аспекти) : навч. посіб. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 92 с.

77. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник. Київ: Либідь, 2006. 248 с.

78.Пономарів О. Д. Сучасна українська мова. Синтаксис: підруч. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

79.Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т.1. Москва: «Наука», 1959.

80.Психологія: Підручник/ Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. Київ : Либідь, 2000. 558с.

81.Синиця О. І. Особливості сприймання учнями художньої літератури. *Література учить жити*. Київ : Рад. школа, 1968. С. 53-65.

82.Синявський, О. Норми української літературної мови. Львів: Українське видавництво. Львів, 1941. 363 с.

83.Ситченко А. До проблеми шкільного аналізу ліричного твору. *Дивослово*. 2004. № 6. С. 15-20.

84.Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І.І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. Київ : Вищ. шк., 1994.

670 с.

85. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В, Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К., 1994. 670 с.
86. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб./ за заг. ред. проф. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 319 с.
87. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: монографія. Полтава : АСМІ, 2004. 463 с.
88. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі: Метод. посіб. для вчителя. Київ : РВЦ Проза, 1995. 255с.
89. Степанишин Б. І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури) : Посібник для вчителя. Київ : Освіта, 1993. 240 с.
90. Сторчак К. М. Основи методики літератури. Київ : Радянська школа, 1965. 415 с.
91. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та ін.; за ред. С.О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
92. Технологія сучасного уроку рідної мови / за ред. Н. М. Остапенко. Черкаси : Відлуння, 1999. 128 с.
93. Тихоша В., Олексенко В., Гайдученко Г., Нагіна В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ : Українське видавництво, 2009. 287с.
94. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі : екзистенціально-діалогічна концепція. Київ : Міленіум, 2002. 320 с.
95. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv (дата звернення: 31.12.2022)
96. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних

закладів. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas (дата звернення: 31.12.2022)

97. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ, 1991. 144 с.
98. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДОДАТОК А

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ НА ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ЗНАНЬ УЧНІВ ІЗ ТЕМИ «ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ» (констатувальний етап)

1. Однорідними називаються члени речення, які…

а) підпорядковані членам речення, пов’язані інтонацією однорідності;

б) перебувають в однакових синтаксичних відношеннях із одним членом речення, мають однакове морфологічне вираження й об’єднуються між собою сурядним і підрядним зв’язком;

в) перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення, виконують у ньому одну синтаксичну функцію й об’єднуються між собою сурядним зв’язком;

г) підпорядковані спільному члену речення, пов’язані інтонацією однорідності та зумовленості.

2. Визначте, яке речення містить однорідні члени речення.

а) А колесо, а колесо, а колесо! Торкнеш його – подумати кортить… (*Л. Костенко*).

б) Може, квіти зійдуть, і настане ще й для мене весела весна (*Леся Українка*).

в) Без гарячої любові до справи, без досягнення значних успіхів у ній, без переживання почуття поваги до себе немає особистості (*В. Сухомлинський*).

г) Осипаються зорі на груди, і розгойдує небо над землею пусті терези (*Т. Севернюк*).

3. Поставте розділові знаки в цих реченнях.

1) Завітали в гості до своїх родичів і Петренки, і Матвійчуки, і Власенки.

2) А маленька кізка жує, слухає … і дихає на руки свого господаря.

3) Я або заридаю... або закричу, або непритомною впаду.

4) Хто при зірках … і при місяці так пізно їде на коні?

5) Собака дивився на кролика... повертав голову збоку на бік, але не чіпав його.

6) Василь танцював погано… та й не любив танцювати.

4. У яких реченнях необхідно відокремити другорядний член? Підкресліть правильні відповіді. Поставте необхідні розділові знаки у всіх реченнях.

1) Літня жінка розмовляла зі старезним дідом, на прізвище Недайвода.

2) Пригнічена страхом за життя дитини жінка непритомніла безглуздо метаючись по хаті.

3) Як бідній мені не журитися?

4) Попереду між деревами замиготіли вогні села….

5) У нього вийшла книга захоплююча і не схожа ні на що в літературі.

6) І знову відсічена від танків вогнем залягла на голому схилі піхота.

7) Я зрозуміло обійшовся дуже дбайливо з давнім приятелем.

8) Обожнювана всіма актриса вийшла на сцену.

9) Матвійчуки люди жалісливі та добрі охоче погодилися на його прохання.

10) Завзято хвилюючись і поспішаючи ти чесно йшов до своєї високої мети.

11) Звідки ти з’явилося чарівне дитя?

12) Як справжній військовий майор відразу визначив шлях до санаторію.

5. Укажіть речення, ускладнене відокремленою прикладкою із сполучником як.

а) Повітря навкруги здалось не сірим, не похмурим, як восени, а майже білястим, променистим (*О. Гончар*).

б) Степ – як суцільний кришталь (*О. Гончар*).

в) Як творець, Шевченко може бути для нас взірцем у всьому (*О. Гончар*).

г) Чистий дівочий голос то підносився вгору і, як жайвір, тріпотів крилами у височині, то стрімголов падав униз (*О. Донченко*).

6. **Укажіть речення з уточнюючим членом**

а) Он там, на горбку, має бути весела батьківська хата

б) Над оболонню висять низько білі, аж прозорі, хмари

в) На високих гривах гір кругом зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями

г) Серед ночі над степом ані хмаринки.

7. Яке речення ускладнено вставним словом?

а) Я весь був як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря, сонця і скель (*М. Коцюбинський*).

б) Кажуть, що вночі на передмістя осінь приблукала з хуторів (*Є. Плужник*).

в) Горе, кажуть, об горе чіпляється (*Панас Мирний*).

г) У дитинстві навіть маленьке горе здається великим (*М. Чабанівський*).

8. У якому реченні вставне слово виражає почуття мовця?

а) Я, по правді сказавши, й тепер трохи дивуюсь, що мені так легко пишеться до Вас (*Леся Українка*).

б) Кажуть, щастя приходить до того, хто наповнений мрією (*Р. Іванченко*).

в) По-вірменськи ми, на жаль, не розуміли, та в серцях таке тепло живлюще розливалось (*М. Рильський*).

г) А я піснями біль тамую. Увечері, бувало, сидимо, – задумаюсь, затихну, засумую (*В. Симоненко*).

9. Знайдіть приклад із вставленим реченням.

а) Найважливіше, здається мені, для письменника – не втратити почуття… особистісної долі з долею народу (*О. Гончар*).

б) Віктор глянув на батька, на його довгі вуса, на примружені очі (їх так

мружив тільки тато), і серце огорнуло тепло і ніжність (*О. Донченко*).

в) Земляк хороший, що й казати, на все уміє розумну раду дати (*Л. Глібов*).

г) По-моєму, жінка – це ніжність, яку ти назавжди зберіг (*В. Густі*).

10. Виберіть речення із звертанням.

а) О, як я ненавиджу зліплені з глини холодні і мертві, байдужі серця! (*Л. Первомайський*).

б) Гори, снігами сповиті, бори, морозом побиті, вбрала ти, весно, в зеленії, пишнії шати, як мати (*В. Щурат*).

в) Я знов – юнак. І цілий світ – весна! Який простір! Яка ж ця даль ясна (*Є. Маланюк*).

г) Не вбити нас! Не спопелити мою Хатиноньку, Хатинь! Наш дух незламний буде жити в серцях прийдешніх поколінь (*В. Бровченко*).

ДОДАТОК Б

СИСТЕМА ВПРАВ З ТЕМИ «ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ» (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ Б. ОЛІЙНИКА)

АНАЛІТИЧНІ ВПРАВИ

Вправа 1. Прочитайте уривок з поезії «На березі вічності» Б. Олійника. Випишіть речення з однорідними членами реченнями. Поясніть засоби зв'язку та вживання розділових знаків. Поясніть стилістичну роль однорідних членів речення.

В колонах.
Поротно.
Крізь попіл, і бронзу, і мармур.
З непам'яті.
З пам'яті,
з виру морського і суші
Солдати,
матроси,
єфрейтори
і командарми
Суворо проходять повз нас,
і грядущих, і сущих («На березі вічності»)

Вправа 2. Прочитайте поезію Б. Олійника. Знайдіть прості ускладнені речення, визначте ускладнювальний компонент. Охарактеризуйте тип ускладненого простого речення за структурою і семантикою. Поясніть, яку роль виконують ускладнені конструкції в тексті?

Для неї всі однакової міти -
Король чи старець, щедрий чи скупий, -

Вона - остання справедливість світу,
Яку нікому в світі не купить.

Коли здалось, що все пішло за доляр -
Земля і честь, могили й вівтарі,
Коли вже навіть провіщати долю
Взялись не звіздарі, а крамарі («*Похвала непідкупній*»).

Вправа 3. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.

В час одиноцтва,
коли перевесники в ірій
Ті відлетіли,
а інші збираються в лет,
Не похитнусь
у любові, надії і вірі,
Доки на прузі
видніє хоча б силует («*Сюжет*»).

Вправа 4. Виразно прочитайте уривок з поезії «Пісня про матір» Б.Олійника. Знайдіть однорідні члени речення. Визначте їх синтаксичну роль.

- А я вам лишаю
всі райдуги із журавлями,
І срібло на травах,
і золото на колосках.
- Не треба нам райдуг,
не треба нам срібла і злота,
Аби тільки ви
нас чекали завжди

край воріт. («*Пісня про матір*»)

Вправа 5. Прочитайте поезію Б. Олійника, дотримуючись правильної інтонації. У яких реченнях вживання розділових знаків залежить від інтонації? Поясніть роль вставлених конструкцій.

Втрачено час...
Киньте, мадам:
Нам би знайти головнішу пропажу.
(Боже мій правий, що я віддам,
Аби хоч раз ви знайшли себе,
справжню!)
Та не одводьте погляд убік,
Ну, вже хоч зараз не грайте нарешті!
Марне молю. Втрачено лик.
Навіть...зіниці узяті на ретуш.
Ручкою...так (не передам!).
Очі опустим чернечно-пречисті.
(Як це колись личило вам!)
...Але ж, мадам,уже... падає... листя...*(«Іронічний танок»)*

Вправа 6. Прочитайте уривки з поезій Б. Олійника. Випишіть вставні слова. До якої семантичної групи вони належать? Поясніть їх роль у поетичному творі.

1. Коли, здалося, світ дійшов до скону
   І все людське убито до осердь, -
   За невблаганним всеблагим законом
   Приходить смерть («*Похвала непідкупній*»).

2. Парами плавають
горлиці в небі кохання,
Плавко спадаючи
на молодий бересклет.
Може, це пісня?
А може, це просто омана:
Одсвіт альтанки
і цей полохкий силует? *(«Сюжет»)*

3. Вставай, народе!
Заки ще не пізно -
Козацький стан могутньо підведи! («Поклик. Диптих»).

КОНСТРУКТИВНІ ВПРАВИ

Вправа 1. Подані речення з поезій Б. Олійника доповніть дієприслівниковими зворотами. Доповнені речення записати, підкреслити відокремлені члени речення, пояснити вживання розділових знаків.

1.І снують, і кишать,
і розпродують все, до зернини.
В цьому хижому шабаші
я - одинокий, мов перст («Розмова з учителем»)

2. Поперек йому біль пропікає та ломить,
А він ще й шелестить губами:
- Ти давай через ліс, щоб поменше знайомих,
Бо невдобно - лежу, як барин («Про хоробрість»).

Вправа 2. Перебудуйте речення так, щоб відокремлені члени речення стали частинами складнопідрядного речення. Перебудовані синтаксичні конструкції запишіть.

1. Сатана, перекинувшись у крамаря,
   Наші душі не зманить на діло криве,
   Доки є на землі хоч зернина добра
   І надія на Друге Пришестя живе. («*Не погасне висока потуга Дніпра*»),

2. Довго гризли...
   Таки прогризли.
   Влізли в корінь, мов хробаки.
   І регочуть на нашій тризні,
   Спорожнивши носи ослизлі
   В решетилівські рушники. (*Б. Олійник. «Довго гризли*»)

Вправа 3. Прочитайте виразно поезії Б. Олійника. Речення з відокремленими означеннями перебудуйте на складнопідрядні речення. Простежте зміни в значенні речення, його емоційне забарвлення.

1. Я в центрі кола, визначенім сонцем,
   Загліблю руку в чорний чорнозем -
   І стеля над готичним храмом сосен
   Спаде на мене зливою озер. («*Я в центрі кола, визначенім сонцем*»)

2. Об чім ти замислився, білий, мов лунь,
   Обернений ликом печальним на Схід,
   Де, впаяний круто в небесну латунь,
   Ісламський півмісяць обстежує світ? («*Афганцеві*»)

Вправа 4. Поширте поетичний текст Б. Олійника «Пісня про матір»

однорідними членами речення. Яку роль вони виконують у тексті?

Посіяла людям
літа свої, літечка житом,
Прибрала планету,
послала стежкам споришу,
Навчила дітей,
як на світі по совісті жити,
Зітхнула полегко —
і тихо пішла за межу.

Вправа 5. Із простих речень змоделювати речення, ускладнені відокремленими означеннями. Указати на умови відокремлення.

Минають дні. Згасає крок.
Імен забутих - тихі тіні...
Вже, як тоді, не грає кров
І на перо спадає іній.

Нещадний грудень
з рук обох
Кладе на шлях замети сизі.
Але світа,
як слово БОГ,
Зоря надій в небесній книзі *(«Відлебеділа, ніби мить»).*

Вправа 6. Трансформуйте речення так, щоб виділені означення виконували роль відокремлених. Визначити спосіб їх вираження.

1. 1. Тихо... як тихо... як тихо довкруг.
   Інші комусь присягаються... каються.
   Все повертається на **правічний** круг,

Тільки слова не вертають.

Лишаються *(«О, це осіннє журавлине «кру!»»*)

2. Я упізнаю хустину **легку** за плечима,
   Хоч стільки у ріках злетіло води!
   І ти мені тихо озвешся своїми очима...
   Та це вже - ніколи...
   Ніколи... Ніколи...Завжди
   («*Отак вітерцем перейти за леваду шовкову*»)

МОВЛЕННЄВІ ВПРАВИ

Вправа 1. Доповніть поетичний текст, уставляючи потрібні за змістом відокремлені члени. Звернути увагу на розділові знаки.

Залітна сніжинка сльозою зійшла на долоні,
Морозом шепнула мені сивина,
Що вже не повернуться юності нашої коні,
Бо надто далека між нами лягла далина.

Погасле багаття давно на вітрах холодіє,
І стільки у ріках злетіло води!
І час забувати тебе як незбуту надію...
Та це вже - ніколи...
Ніколи... Навіки. Завжди.
(«*Отак вітерцем перейти за леваду шовкову*»)

Вправа 2. Випишіть з поезії однорідні члени речення. Складіть з ними свої речення. Поясніть їх роль у тексті.

В час одиноцтва,
коли перевесники в ірій
Ті відлетіли,
а інші збираються в лет,
Не похитнусь
у любові, надії і вірі,
Доки на прузі
видніє хоча б силует («*Сюжет*»)

Вправа 3. Складіть і запишіть речення, в яких у ролі відокремлених додатків виступали б такі конструкції: окрім матері; крім самого себе; за винятком …..

Вправа 4. Об'єднавшись у пари, змоделюйте речення, ускладнені відокремленими обставинами: до виділених слів дібрати потрібні за змістом відокремлені обставини, виражені одиничним дієприслівником, дієприслівниковим зворотом або іменником із залежними словами.

О жовтий квіт мелодії розстань
Над строгими квадратами перонів...
І тихий сум. І подано состав.
І ти пливеш од мене на платформі.
- Ну, що ж, прощай, -
у котрий уже раз
Губами вимальовую похмуро.
А ти - і не дружина, й не сестра -
Кладеш долоню на мою зажуру («*О жовтий квіт мелодії розстань*»)

Вправа 5. Прочитайте поезію Б. Олійника. На матеріалі поетичного тексту напишіть твір-мініатюру «Чарівний світ рідної природи», використовуючи речення з відокремленими й невідокремленими

узгодженими і неузгодженими означеннями.

Це мою хату вже замітає холодний вітер,
І синій терен в туманах сизих осінньо терпне...
Ти моя мрія, мій бронзокосий останній квітень.
А я вже серпень... А я вже серпень...
Серпень.

Мені настала пора вечірня косить отаву.
Виходжу в поле, а місяць висне, як срібен серпик.
До тебе, квітню, ще тільки стука у гості травень.
А я вже серпень... А я вже серпень...
Серпень.

Це так судилось: мені летіти, не долетіти
І зупинитися жайворово над твоїм серцем,
Бо поміж нами лягли навіки літа і літо -
Як поміж квітнем і поміж серпнем...
Серпнем.